

**ΕΚΑΤΟ ΧΡΟΝΙΑ
ΑΠΟ ΤΗ
ΓΛΩΣΣΟΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ
ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΗ
ΤΟΥ 1917**

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

ΣΟΦΙΑ ΗΛΙΑΔΟΥ-ΤΑΧΟΥ

ΔΗΜΗΤΡΗΣ Κ. ΜΑΥΡΟΣΚΟΥΦΗΣ

ΓΙΑΝΝΗΣ ΜΠΕΤΣΑΣ

ΒΑΣΙΛΗΣ Α. ΦΟΥΚΑΣ

ΔΗΜΗΤΡΗΣ Φ. ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥΣ

ΕΚΑΤΟ ΧΡΟΝΙΑ
ΑΠΟ ΤΗ
ΓΛΩΣΣΟΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ
ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΗ
ΤΟΥ 1917

ΕΚΑΤΟ ΧΡΟΝΙΑ
ΑΠΟ ΤΗ
ΓΛΩΣΣΟΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ
ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΗ
ΤΟΥ 1917

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
ΣΟΦΙΑ ΗΛΙΑΔΟΥ-ΤΑΧΟΥ
ΔΗΜΗΤΡΗΣ Κ. ΜΑΥΡΟΣΚΟΥΦΗΣ
ΓΙΑΝΝΗΣ ΜΠΕΤΣΑΣ
ΒΑΣΙΛΗΣ Α. ΦΟΥΚΑΣ
ΔΗΜΗΤΡΗΣ Φ. ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥΣ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΥΡΙΑΚΙΔΗ

©2018

ΕΚΔΟΣΕΙΣ **ΚΥΡΙΑΚΙΑΔΗ**

Παναγίας Δεξιάς 7
546 35 Θεσσαλονίκη
2310-200-376
ek.gr | info@ek.gr

ISBN: 978-960-599-245-3

Κατά τον ν. 2121/1993 και τη διεθνή σύμβαση της Βέρνης (που έχει κυρωθεί με τον ν. 100/1975) απαγορεύεται η αναδημοσίευση και γενικά η αναπαραγωγή του παρόντος έργου, με οποιονδήποτε τρόπο, (ηλεκτρονικό, μηχανικό, φωτοτυπικό, ηχογράφησης ή άλλο), τμηματικά ή περιληπτικά, στο πρωτότυπο ή σε μετάφραση ή άλλη διασκευή, χωρίς γραπτή άδεια του εκδότη.

Περιεχόμενα

Πρόλογος.....	7
Εισαγωγή.....	17
Η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1917: Προσπάθεια απολογισμού εκατό χρόνια αργότερα <i>Νίκος Π. Τερζής</i>	17
Μέρος Α΄. Εκπαίδευση, Κράτος, Πολιτική	23
Παιδεία και κόμμα: Ο Εκπαιδευτικός Δημοτικισμός στον Μεσοπόλεμο <i>Δημήτρης Κ. Μαυροσκούφης</i>	25
Από τον «Σολωμό» στη συνεργασία με τον «Εκπαιδευτικό Όμιλο»: Η τολμηρή πολιτική επιλογή του Ελευθερίου Βενιζέλου ως προς το γλωσσικό ζήτημα <i>Στέλλα Αλιγιζάκη</i>	40
«Καταστροφές και θρίαμβοι» στο παράδειγμα της γλωσσοεκπαιδευτικής μεταρρύθμισης-αντιμεταρρύθμισης 1917-1921 <i>Σήφης Μπουζάκης</i>	52
Εκπαιδευτικές αλλαγές, κράτος, εκπαιδευτικοί (1917-1924) <i>Παντελής Κυπριανός</i>	61
Ελεύθεροι ή αιχμάλωτοι του παρελθόντος; Η σχέση παρελθόντος-παρόντος στην εκπαιδευτική δημοτικιστική σκέψη <i>Μαρία Ρεπούση</i>	74
Μέρος Β΄. Άξονες και διεργασίες της μεταρρύθμισης του 1917-1920	83
Η πολιτικο-ιδεολογική κριτική του συντηρητικού ρεύματος για τα δημοτικιστικά σχολικά βιβλία της περιόδου 1917-1920 <i>Δημήτρης Φ. Χαραλάμπους</i>	85
Από το Αναγνωσματάριον <i>Μητρός Υποθήκαι</i> (1896) στο Αναγνωστικό <i>Τα παιδιά</i> (1924): Η συμμετοχή γυναικών εκπαιδευτικών στη γλωσσοεκπαιδευτική μεταρρύθμιση <i>Σιδηρούλα Ζιώγου-Καραστεργίου</i>	95
Οι επιθεωρητές, οι δάσκαλοι και τα <i>Ψηλά Βουνά</i> <i>Χρήστος Τζήκας</i>	114
Μέρος Γ΄. Εκπαιδευτική μεταρρύθμιση, πανεπιστήμιο και εκπαίδευση εκπαιδευτικών	135
Εθνικός Διχασμός και Πανεπιστήμιο Αθηνών: Η πειθαρχική δίωξη του καθηγητή Κωνσταντίνου Δ. Ζέγγελη <i>Παναγιώτης Κιμουρτζής & Βίκυ Σιγούντου</i>	137

Εκπαίδευση και επιμόρφωση των δασκάλων: Η άμεση προτεραιότητα της εκπαιδευτικής πολιτικής των Φιλελευθέρων στο πλαίσιο της ευρύτερης μεταρρύθμισης του 1917	
<i>Χρήστος Ηρ. Αντωνίου</i>	155
Η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1917 και η έδρα της Παιδαγωγικής του Πανεπιστημίου Αθηνών	
<i>Δέσποινα Καρακατσάνη & Παυλίνα Νικολοπούλου</i>	172
Το ζήτημα των εισιτηρίων εξετάσεων κατά την τριετία 1917-1920	
<i>Δέσποινα Γκαρανάτσιου</i>	183
Μέρος Δ΄. Εκπαιδευτικός Δημοτικισμός και γλωσσική ετερότητα	199
Η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1917 και οι στόχοι των Φιλελευθέρων για την «πολιτισμική αφομοίωση», τη «δομική ενσωμάτωση» και την «ψυχολογική ταύτιση» των αλλόγλωσσων της Δυτικής Μακεδονίας	
<i>Σοφία Ηλιάδου-Τάχου & Ανδρέας Ανδρέου</i>	201
Ο ρόλος της μεταρρύθμισης του 1917 στην εκπαίδευση των ξενόφωνων	
<i>Κωστής Τσιούμης</i>	216
Η εκπαιδευτική πολιτική του Ελ. Βενιζέλου προς τους ξενόφωνους πληθυσμούς των Νέων Χωρών στο πλαίσιο της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης του 1917	
<i>Ευθυμία Παυλίδου</i>	230
Μέρος Ε΄. Επιδράσεις και αποτίμηση	239
Η συμβολή του Σχολείου Εργασίας στην ελληνική εκπαίδευση κατά τον Θ. Κάστανο μετά την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1917	
<i>Αθανάσιος Τ. Καραφύλλης</i>	241
Από τη μαθητική κοινότητα στα Ψηλά Βουνά στις σχολικές κοινότητες του Μεσοπολέμου	
<i>Βασίλης Α. Φούκας</i>	251
Η αποτίμηση της μεταρρύθμισης 1917-1920 από τους πρωτεργάτες της ως πλαίσιο κατανόησης της θεσμικής αλλαγής στην εκπαίδευση	
<i>Γιάννης Μπέτσας</i>	277
Παρεμβάσεις	293
Αλφαβητικός κατάλογος συμμετεχόντων και συμμετεχουσών	301

Εθνικός Διχασμός και Πανεπιστήμιο Αθηνών: Η πειθαρχική δίωξη του καθηγητή Κωνσταντίνου Δ. Ζέγγελη

Παναγιώτης Κιμουρτζής & Βίκυ Σιγούντου

Εισαγωγή

Στη συνεδρίαση της Πανεπιστημιακής Συγκλήτου, της 21ης Φεβρουαρίου 1917, εισάγεται ένα «επείγον» αίτημα από τον υπουργό Εκκλησιαστικών και Δημοσίας Εκπαιδύσεως και πρωθυπουργό Σπυρίδωνα Λάμπρο, καθηγητή Γενικής Ιστορίας στη Φιλοσοφική Σχολή. Ζητά από τη Σύγκλητο να γνωμοδοτήσει ενόψει της έκδοσης διατάγματος που θα καθορίζει τη διαδικασία πειθαρχικής δίωξης των πανεπιστημιακών καθηγητών. Η υποδοχή του αιτήματος διαμορφώνει κλίμα σφοδρών αντιπαράθεσεων: επιστημονικών, πολιτικών και προσωπικών. Οι λόγοι είναι πολλοί. Το αίτημα, σε επιστημονικό επίπεδο, αφορά ένα σχετικώς νεαρό πεδίο του Δικαίου, ακόμα νερότερο για τη χώρα.¹ Θίγει ένα πολλαπλώς κρίσιμο ζήτημα, καθοριστικό για τις σχέ-

¹ Στο πλαίσιο της δημιουργίας του κράτους ex nihilo η βαναρική αντιβασιλεία προέβλεπε στοιχειωδώς, ήδη από το 1833, τη διαδικασία με την οποία θα διορίζονταν και θα παύονταν οι δημόσιοι υπάλληλοι (ο διορισμός και η παύση των δημοσίων υπαλλήλων «ενεργείτο υπό του βασιλέως, επί τη προτάσει του αρμοδίου υπουργού»). Παρά την αφετηριακή αυτή ενέργεια, οι πολλαπλές προσπάθειες να ρυθμιστεί συστηματικότερα η κατάσταση των δημοσίων υπαλλήλων και κατ' επέκταση τα πειθαρχικά ζητήματα που τους αφορούσαν, προσέκρουαν στις ευαίσθητες πολιτικές ισορροπίες του 19ου αιώνα. Μόλις το 1884 ο νόμος ΑΡΓ' ρύθμισε οριζόντια την υπηρεσιακή κατάσταση και την πειθαρχία των δημοσίων υπαλλήλων, αν και όχι οριστικά, δεδομένου ότι τροποποιήσεις και εξειδικεύσεις συνέχισαν να έρχονται και να παρέρχονται, τουλάχιστον έως ότου τέθηκε σε ισχύ το άρθρο 102 του Συντάγματος του 1911. Σε κάθε περίπτωση ειδικότερες διατάξεις πειθαρχικού δικαίου εξειδικευμένου σε διάφορες επαγγελματικές κατηγορίες συνέχισαν να θεσπίζονται.

Η εξέλιξη αυτή συμβαδίζει, σε γενικές γραμμές, με όσα συνέβαιναν στον ευρωπαϊκό χώρο. Εκεί, αντίστοιχες νομοθετικές ενέργειες που αφορούσαν στην κατάσταση και πειθαρχία των δημοσίων υπαλλήλων ευοδώθηκαν το 1909 στη Γαλλία και το 1908 στην Ιταλία. Αντίστοιχες προσπάθειες στο Βέλγιο ξεκίνησαν το 1894. Στο Ηνωμένο Βασίλειο η παράδοση του Κοινού Δικαίου καθιστά δύσκολη την ακριβή χρονολόγηση για το πότε εισήχθησαν πειθαρχικά μέτρα για τους δημόσιους υπαλλήλους. Η περίπτωση του Γερμανικού χώρου διαφέρει ριζικά καθώς εκεί η συστηματική θεσμοθέτηση του δημοσιοϋπαλληλικού δικαίου εμφανίστηκε στην Πρωσία το 1787. Οι σχετικές ρυθμίσεις υιοθετήθηκαν σταδιακά από τα επιμέρους κρατίδια, αν και χωρίς πειθαρχικές διατάξεις. Οι τελευταίες εμφανίστηκαν με τη μορφή τροποποιήσεων μετά τη γερμανική επανάσταση του 19ου αιώνα, το 1851, και συμπήχθηκαν σε ένα ενιαίο νομοθετικό κείμενο για όλη τη Γερμανία το 1873. (Ευχαριστίες στον διδάκτορα στη θεωρία του κράτους Γιάννη Β. Παπαγεωργίου για την ερευνητική συνδρομή του στην υποσημείωση αυτήν).

Βλ. σχετικός Αγγελόπουλος, Θ., *Δίκαιον των Πολιτικών Υπαλλήλων εν Ελλάδι*, Εκδόσεις Σακελλαρίου, Αθήνα 1913-1914 και Πολυχρονιάδης, Κ., *Περί Δημοσίου Υπαλλήλου. Μελέτη Συγκριτικής Νομοθεσίας*, Εκδόσεις Λεωνή, Αθήνα 1915. Επίσης: Berthelemy, H., *Traité Élémentaire de Droit Administratif*, Paris 1910. Meucci, L., *Instituzioni di Diritto Amministrativo*, Torino 1909. Bluntschli, J., *Allgemeine Staatslehre*, Stuttgart 1875. Laband, P., *Das Staatsrecht des Deutschen Reiches*, 1911. Seydel, M., *Staatsrecht des Königreiches Bayern*, 1903.

σεις Πανεπιστημίου και Κράτους. Προωθείται, και μάλιστα ως επείγον, σε μία περίοδο με έντονες και συγκρουσιακές πολιτικές αντιπαραθέσεις που, πλέον, έχουν λάβει μορφή βαθιάς εθνικής διαίρεσης. Και, τέλος, ενέχει ένα στοιχείο καθόλου λανθάνον, αντιθέτως εξαιρετικά ορατό και αιχμηρό: τόσο αυτοί που υποβάλλουν το αίτημα όσο και αυτοί που το λαμβάνουν, γνωρίζουν καλά ότι η εφαρμογή του θα είναι άμεση και θα αφορά σε συγκεκριμένα άτομα και πράξεις.

Κράτος-νόμος, πολιτική, επιστήμη διασταυρώνονται εντατικά ξανά. Αυτή τη φορά σε μία περίοδο με πυκνές εξελίξεις στο πανεπιστημιακό και πολιτικό πεδίο. Πώς όμως εξελίσσονται τα γεγονότα και πώς συμπλέκονται πολυ-επίπεδα; Πώς επιλέγουν να δράσουν οι πρωταγωνιστές και πώς/πόσο οι επιλογές τους βαρύνουν στην εξέλιξη των πραγμάτων; Το θέμα διερευνάται μέσα από τα στοιχεία που μας παρέχει, πάντα με τους περιορισμούς των «επίσημων» αρχείων, το αρχαιακό υλικό του Πανεπιστημίου Αθηνών σχετικά με την υπόθεση της πειθαρχικής δίωξης το 1917 του καθηγητή Ανόργανης Χημείας Κωνσταντίνου Δ. Ζέγγελη.²

Η εξέταση του ζητήματος, εφόσον το εντάξουμε στη γενικότερη κοινωνική συνθήκη, εκτός από ένα ενδιαφέρον αφήγημα μάς ωθεί και σε κρίσιμα ερωτήματα. Για να παρασταθεί στην ολότητά του και να αποδειχθεί η σημασία του ως ενδεικτική περίπτωση, χρειάζεται να αναδειχθούν επεξηγηματικές πλαισιώσεις που αφορούν στα χαρακτηριστικά των πειθαρχικών νομοθετικών διατάξεων της εποχής, διατάξεων σε μία περιοχή του Δικαίου σχετικώς νέα σε ευρωπαϊκό επίπεδο και οπωσδήποτε εμ-

² Ο Κωνσταντίνος Δ. Ζέγγελης (1870-1957) έγινε διδάκτωρ Φυσικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Αθηνών το 1891 με θέμα διατριβής *Η επιστήμη της φύσεως παρ' Ομήρω*. Στη συνέχεια φοίτησε διαδοχικά στα πανεπιστημιακά χημεία στη Χαϊδελβέργη, τη Λειψία, τη Γενεύη και το Παρίσι (1891-1894). Στη Λειψία βρέθηκε κατά την πρώτη περίοδο λειτουργίας του περιώνυμου κέντρου της Φυσικοχημείας υπό τον Wilhelm Ostwald. Όταν επέστρεψε στην Ελλάδα, αναγορεύτηκε υφηγητής χημείας το 1895 με την επί υφηγσία διατριβή *Περί χημικής συγγενείας* με εισηγητή τον Αναστάσιο Κ. Χρηστομάνο. Το 1897 διορίστηκε καθηγητής Μεταλλουργίας και Χημείας στο Πολυτεχνείο όπου δίδαξε έως το 1906. Αμέσως μετά την αυτονόμηση της Φυσικομαθηματικής Σχολής από τη Φιλοσοφική το 1904, θα ιδρυθεί έδρα Φυσικής Χημείας στην οποία θα εκλεγεί, βάσει εισήγησης του Αν. Χρηστομάνου, τακτικός καθηγητής. Ο διορισμός του θα πραγματοποιηθεί το 1906 και, μετά τον θάνατο του Χρηστομάνου το ίδιο έτος, θα αναλάβει και τα καθήκοντα της έδρας Γενικής Χημείας. Τα επόμενα έτη, μετά από αλλεπάλληλες διαδικασίες που σχετίζονται τόσο με τον ακαδημαϊκό μικρόκοσμο της Φυσικομαθηματικής Σχολής όσο και με την εδραίωση της πειθαρχίας της χημείας στον ελληνικό χώρο, θα εκλεγεί καθηγητής Ανόργανης Χημείας το 1909, θα βρεθεί το 1910 ανάμεσα στους δεκαεπτά απολυμένους καθηγητές του Πανεπιστημίου Αθηνών και θα επαναδιοριστεί το 1912. Στην έδρα της Ανόργανης Χημείας θα παραμείνει έως το 1938, οπότε αποχωρεί από το Πανεπιστήμιο με τη συμπλήρωση του ορίου ηλικίας. Εκτός από το επιστημονικό του έργο, ανέπτυξε δράση υπηρετώντας σε αρκετές θέσεις: διετέλεσε κοσμητορας της Φυσικομαθηματικής (1914-1915 και 1933-1934) και πρύτανης του Πανεπιστημίου (1924-1925). ορίστηκε ακαδημαϊκός κατά την ίδρυση της Ακαδημίας το 1926 και το 1928 εξελέγη πρόεδρος της την περίοδο 1929-1932 υπήρξε γεροϋσιαστής, αντιπρόσωπος του Πανεπιστημίου και της Ακαδημίας, και διετέλεσε αντιπρόεδρος της Γερουσίας και εισηγητής του Πανεπιστημιακού Οργανισμού του 1932 (Ν. 5343). υπήρξε έφορος της Πανεπιστημιακής Λέσχης από τη συγκρότησή της το 1922 και κατόπιν πρόεδρος της για πολλά χρόνια, σχεδόν έως την αφυπηρέτησή του. Εκτός από τις επιστημονικές δημοσιεύσεις του, η πανεπιστημιακή και γενικότερη κοινωνική δράση του συνοδεύτηκε από σημαντικό αριθμό εκδόσεων.

βρυακής μορφής στη νομοθετική ιστορία της χώρας. Επίσης χρειάζεται να παρουσιαστεί το νομοθετικό πλαίσιο που προϋπήρχε στο πανεπιστήμιο και, κυρίως, η πορεία έως τη θέσπιση του καταστατικού νόμου για τη λειτουργία του που συνέβη στην έναρξη της περιόδου των βενιζελικών κυβερνήσεων το 1911. Πρόκειται για νόμο που επιχειρούσε, αφενός να ενισχύσει τον ρόλο των Σχολών στη συγκρότηση του καθηγητικού σώματος και να περιορίσει τις δυνατότητες παρέμβασης του υπουργού Παιδείας στη σχετική διαδικασία και, αφετέρου, να οριοθετήσει την άσκηση του καθηγητικού ρόλου με τη θέσπιση σειράς διατάξεων· ανάμεσά τους και αυτές που αφορούσαν στις πειθαρχικές ποινές. Στο ίδιο πλαίσιο χρειάζεται να εξετασθεί και η ακαδημαϊκή προϊστορία, όσα ίσχυαν προ του 1917, σε θέματα πειθαρχικών αποφάσεων και να μελετηθεί η στάση προσώπων και πανεπιστημιακών οργάνων, ιδίως της Συγκλήτου, στις προσπάθειες να οργανωθεί ένα πειθαρχικό σύστημα. Από τη συνεξέταση αυτών των παραμέτρων με όσα αφορούν στο συγκεκριμένο επεισόδιο θα δοθεί η δυνατότητα να απαντηθούν τα αναδυόμενα ερωτήματα με κυρίαρχο το ακόλουθο: κατά τις διαδικασίες που αναπτύχθηκαν υπήρχε ροπή για τη διαφύλαξη της αυτοτέλειας του πανεπιστημίου ή αφήνονταν περιθώρια διείσδυσης της πολιτικής εξουσίας;

Το αναλυτικό αυτό σχέδιο προσέγγισης του θέματος δεν μπορεί, λόγω έκτασης, να παρουσιαστεί ολοκληρωμένο εδώ. Αρκούμαστε έτσι στην καταγραφή και τις νύξεις που ήδη δώσαμε. Ωστόσο –για να σκιαγραφηθεί παράλληλα και το κλίμα εντός του Πανεπιστημίου την περίοδο κορύφωσης του εθνικού διχασμού– σημειώνουμε, ανάμεσα στα πολλά σημεία της συζήτησης του 1917 για τη θέσπιση των πειθαρχικών διατάξεων, τις τοποθετήσεις δύο συγκλητικών, των καθηγητών της Νομικής Γ. Αγγελόπουλου και Κ. Βασιλείου.³ Επισημαίνουν για τους πανεπιστημιακούς καθηγητές ότι το αξίωμα και η λειτουργία τους «*συνδέονται αμέσως προς την ελευθερίαν της συνειδήσεως*», ότι ο κίνδυνος να κατασταλεί αυτή η ελευθερία είναι πάντα ορατός είτε λόγω κακής χρήσεως των δικαιωμάτων είτε λόγω ατελειών του νόμου, ότι «*μέγιστα ατοπήματα [δύνανται] να προέλθωσι*». Τονίζουν ότι όταν η Σύγκλητος καλείται να γνωμοδοτήσει για τέτοιους σκοπούς πρέπει να έχει συνείδηση ότι «*ωρίμως πράττει, ουχί δε να βαίνει μετά νευρικότητος*», ιδιαιτέρως όταν «*καλούμεθα να γίνωμεν νομοθέται, προκειμένου του ελέγχου των ιδίων ημών πράξεων, διατρέχοντες τον κίνδυνον να θεωρηθώμεν ή ότι παρεμβάλλομεν προσκόμματα ή ότι σπεύδομεν*». Επειδή αντιλαμβάνονται ευκρινώς τη σκοπιμότητα της συγκεκριμένης νομοθέτησης, επισημαίνουν με ιδιαίτερη έμφαση την ακαταλληλότητα της συγκυρίας για να τεθεί ένα τέτοιο θέμα από το υπουργείο «*κατά τοιαύτην ώρα ανωμάλου καταστάσεως*» και προτείνουν επίμονα να αναβληθεί η γνωμοδότηση.⁴

³ Ο Γεώργιος Ι. Αγγελόπουλος (1852-1935) ήταν καθηγητής του Διοικητικού Δικαίου (έκτακτος 1887, τακτικός 1890). Ο Κωνσταντίνος Βασιλείου (1876-1919) ήταν καθηγητής του Δικονομικού Δικαίου (1911).

⁴ Ι.Α. ΕΚΠΑ, Πρακτικά Συνεδριάσεων Συγκλήτου, 21-2-1917.

Παρότι λοιπόν η υλοκίνηση του θέματος από την κυβέρνηση συνάντησε ισχυρή αντίθεση και δίχασε τη Σύγκλητο, τη συνέχιση της διαδικασίας εξασφάλισαν οι πρυτανικοί χειρισμοί του Θ. Σκούφου, καθηγητή της Φυσικομαθηματικής, και η βαρύνουσα –λόγω ισοψηφίας– ψήφος του.⁵ Στη Νομική Σχολή ανατέθηκε να καταρτίσει το διάταγμα. Τελικώς η Σύγκλητος το υιοθέτησε με μικρές αλλαγές. Και τα δύο όργανα γνωμοδοτούσαν σε συνεχόμενες και έντονα συγκρουσιακές συνεδριάσεις, χαρακτηριστικό εμφανές ακόμα και μέσα από το φίλτρο των επίσημων πρακτικών.⁶ Σε αυτές συμμετείχαν επιφανή πρόσωπα της πολιτικής και πανεπιστημιακής ζωής. Το Πανεπιστήμιο, σε αυτή τη φάση του επεισοδίου, φαίνεται να υστερεί σε βούληση και σθένος ώστε να υπερασπιστεί στοιχεία της αυτοτέλειάς του. Ο ρόλος του υπουργού ως επόπτη και του υπουργείου ως φορέα που υπέρκειται του πανεπιστημίου και το χειραγωγεί υπερίσχυσαν, έστω και με δυσκολίες, στο επεισόδιο αυτό και επικυρώθηκαν με το νέο νομοθέτημα.⁷ Το Πανεπιστήμιο, αποδεχόμενο συμμετοχή στη διαδικασία, υποτάσσεται στις κυβερνητικές πιέσεις και επιδιώξεις. Εντέλει επικυρώνει μία εσπευσμένη, νομικά αμφισβητούμενη και εμφανώς σκόπιμη νομοθέτηση.

Η πειθαρχική δίωξη του Κ. Ζέγγελη: Αφετηρία για έναν κύκλο εκτεταμένων πολιτικών διώξεων στο Πανεπιστήμιο Αθηνών

Το Β.Δ. που καθόριζε την πειθαρχική διαδικασία δημοσιεύθηκε στις 29 Μαρτίου 1917. Την αμέσως επόμενη ημέρα ο υπουργός Παιδείας και πρωθυπουργός Σπ. Λάμπρος παραπέμπει στο Πειθαρχικό Συμβούλιο, που το απαρτίζουν τα μέλη της Συγκλήτου και έξι αρεοπαγίτες, τον καθηγητή Ανόργανης Χημείας Κ. Ζέγγελη «ως απόσχοντα άνευ αδείας των καθηκόντων αυτού πλέον των τριών μηνών».⁸ Η κατηγορία, σύμφωνα με τον νόμο,⁹ επιφέρει την ποινή της οριστικής απόλυσης.

Τα γεγονότα που είχαν προηγηθεί της παραπομπής, ενισχύουν την ερμηνεία ότι επρόκειτο για μεθοδευμένη «κατασκευή» του θέματος. Η διαφυγή του Κ. Ζέγγελη, γνωστού για τη βενιζελική του τοποθέτηση, από την Αθήνα μετά τα γεγονότα των «Νοεμβριανών», διαπιστώθηκε επίσημα στις 26 Νοεμβρίου, καθώς απουσίασε από πτυχιακή εξέταση δύο φοιτητών. Η πρυτανεία, επειδή τα μαθήματα είχαν διακοπεί, μεθοδικά διακίνησε μία σειρά από έγγραφα ώστε να πιστοποιηθούν οι απόντες κα-

⁵ Από τα δέκα παρόντα μέλη της Συγκλήτου (σε σύνολο δεκατριών) οι πέντε ψήφισαν υπέρ της πρότασης να αναβληθεί η κατάρτιση διατάγματος για τις πειθαρχικές ποινές, οι: Γ. Αγγελόπουλος, Κ. Βασιλείου, Σ. Μενάρδος, Γ. Ρεμούνδος και Γ. Φωτεινός. Την πρόταση να συνεχιστεί η διαδικασία την εισηγήθηκε ο πρύτανης Θ. Σκούφος και την εψήφισαν ο ίδιος και οι Ν. Σαρίπολος, Ι. Μεσολωράς, Χ. Παπαδόπουλος, Α. Σκιάς (Ι.Α. ΕΚΠΑ, Πρακτικά Συνεδριάσεων Συγκλήτου, 21-2-1917).

⁶ Ι.Α. ΕΚΠΑ, Πρακτικά Συνεδριάσεων Νομικής Σχολής, 22-2-1917, 1-3-1917, 3-3-1917 και Πρακτικά Συνεδριάσεων Συγκλήτου, 4-3-1917 και 6-3-1917.

⁷ Β.Δ. 20-3-1917 δημοσιευμένο στο ΦΕΚ 56Α, 29-3-1917.

⁸ Ι.Α. ΕΚΠΑ, Αυτά έγγραφα Πειθαρχικού Συμβουλίου, φακ. 365, αταξινόμητο, έγγραφο υπουργείου Παιδείας προς την πρυτανεία 30-3-1917, αρ. πρωτ. 9057.

⁹ Ν. 3823 *Περί Οργανισμού του Εθνικού Πανεπιστημίου*, άρθρο 10, ΦΕΚ 178Α, 12-7-1911.

θηγητές. Στη συνέχεια ενημέρωσε το υπουργείο Παιδείας για την απουσία τριών, αν και δεν ήταν αυτοί οι μόνοι απόντες: του Κωνσταντίνου Ζέγγελη, του Θρασύβουλου Πετμεζά και του Γεράσιμου Φωκά.¹⁰ Η επικέντρωση αφορούσε στους δύο πρώτους.¹¹ Την αμέσως επόμενη ημέρα από αυτήν που ενημερώνεται το υπουργείο, ο Σπ. Λάμπρος και ο Νικόλαος Αποστολίδης (υπουργός Εθνικής Οικονομίας και καθηγητής Ζωολογίας στη Φυσικομαθηματική Σχολή) διαβιβάζουν στην πρωταρεία τις πληροφορίες ότι ο Κ. Ζέγγελης βρίσκεται με τις δυνάμεις της Προσωρινής Κυβέρνησης στη Θεσσαλονίκη και προπαγανδίζει ότι «εν τη μέση πλατεία Συντάγματος εσφάζοντο οι Βενιζελικοί».¹² Όμως τη μεθεπόμενη, ο πρύτανης λαμβάνει τηλεγράφημα από τα Χανιά με το οποίο ο Κ. Ζέγγελης ζητά άδεια ενός μηνός επειδή, λόγω του ναυτικού αποκλεισμού, αδυνατεί να επιστρέψει.¹³ Η άδεια δεν εγκρίνεται από το υπουργείο. Αντιθέτως, ξεκινούν ανακριτικές διαδικασίες σχετικά με τους δύο απόντες.¹⁴ Με τη συμπλήρωση ακριβώς τριών μηνών απουσίας, όσων δηλαδή όριζε ο νόμος για την ποινή της οριστικής απόλυσης, η πρωταρεία ενημερώνει το υπουργείο ότι πέρασε το επίμαχο διάστημα για τον Κ. Ζέγγελη.¹⁵ Την επόμενη ημέρα φτάνει στη Σύγκλητο το επείγον αίτημα που ζητούσε τη σύνταξη του νομοθετήματος και, έναν μήνα μετά, θα έχει εκδοθεί το διάταγμα περί πειθαρχικών διώξεων των καθηγητών. Μία ημέρα πριν από τη δημοσίευσή του, ο Κ. Ζέγγελης επιστρέφει στην Αθήνα και γνωστοποιεί την παρουσία του.¹⁶ Όμως η ροή των εξελίξεων δεν ανατρέπεται. Την επομένη της δημοσίευσης του νομοθετήματος ο υπουργός Παιδείας αποστέλλει αίτημα ώστε να γίνει η παραπομπή του καθηγητή Χημείας στο Πειθαρχικό.¹⁷ Η χρονική αλληλουχία των γεγονότων, όπου ούτε μία ημέρα δεν χάνεται στις χρονοβόρες –κατά τα άλλα– ανταλ-

¹⁰ Ι.Α. ΕΚΠΑ, Πρακτικά Πειθαρχικού Συμβουλίου 1917, συνεδρία 11-4-1917.

¹¹ Η απουσία του καθηγητή Ιατρικής Γερ. Φωκά ήταν δεδομένη, καθώς από την έναρξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου υπηρετούσε ως αρχίατρος στον γαλλικό στρατό.

¹² Ι.Α. ΕΚΠΑ, Πρακτικά Πειθαρχικού Συμβουλίου 1917, συνεδρία 11-4-1917. Το σημείωμα επισυνάπτεται στο υλικό της δικογραφίας (Ι.Α. ΕΚΠΑ, Λυτά έγγραφα Πειθαρχικού Συμβουλίου, φακ. 365, αταξινόμητο).

¹³ Ι.Α. ΕΚΠΑ, Λυτά έγγραφα Πειθαρχικού Συμβουλίου, φακ. 365, αταξινόμητο, τηλεγράφημα 12-12-1916.

¹⁴ Ι.Α. ΕΚΠΑ, Λυτά έγγραφα Πειθαρχικού Συμβουλίου, φακ. 365, αταξινόμητο, ερώτημα ανακριτή Γ. Διδάχου και απάντηση πρωταρείας, 21-12-1916, αρ. πρωτ. 1710/544.

¹⁵ Ι.Α. ΕΚΠΑ, Πρακτικά Πειθαρχικού Συμβουλίου 1917, συνεδρία 11-4-1917.

¹⁶ Ο Κ. Ζέγγελης δήλωσε την παρουσία του στο Πανεπιστήμιο στις 28-3-1917 με ένα σημείωμα που αφορούσε εργασίες που πραγματοποιούνταν στο Χημείο (Ι.Α. ΕΚΠΑ, Λυτά έγγραφα Πειθαρχικού Συμβουλίου, φακ. 365, αταξινόμητο). Το σημείωμα το παρέδωσε στον γραμματέα του Πανεπιστημίου, τον ποιητή Κωστή Παλαμά, και απέφυγε έτσι να συναντήσει τον πρύτανη Θ. Σκούφο. Η στάση του αυτή επικρίθηκε ως απείθεια προς το πρόσωπο του πρύτανη και, εκτός από τον πολλαπλό σχολιασμό της στις συνεδριάσεις του Πειθαρχικού, αποτέλεσε το πρόσχημα ώστε να υποδειχθεί στον κοσμητόρα της Φυσικομαθηματικής να μην τον καλεί στις υποχρεώσεις της Σχολής (Ι.Α. ΕΚΠΑ, Πρακτικά Πειθαρχικού Συμβουλίου 1917, συνεδρίες 11-4-1917 και 9-5-1917).

¹⁷ Ι.Α. ΕΚΠΑ, Λυτά έγγραφα Πειθαρχικού Συμβουλίου, φακ. 365 (αταξινόμητο), έγγραφο υπουργείου Παιδείας (30-3-1917, αρ. πρωτ. 9057).

λαγές εγγράφων πανεπιστημίου και υπουργείου, είναι εύλωτη.

Τα συγκεκριμένα γεγονότα εγγράφονταν σε ένα γενικότερο πλαίσιο άσκησης πιέσεων στους καθηγητές που είτε βρίσκονταν στον βενιζελικό χώρο είτε οι πολιτικές τους θέσεις ήταν φιλικές προς αυτόν. Ανάλογα γεγονότα είχαν αρχίσει να συμβαίνουν από την έναρξη της περιόδου 1915-1917. Αρχικώς ο καθηγητής της Φιλοσοφικής Γ. Σωτηριάδης είχε κατηγορηθεί, επί κυβερνήσεως Σκουλούδη, ότι εκφράστηκε σε διάλεξή του «ανευλαβώς» για το πρόσωπο του βασιλιά. Είχε, μάλιστα, οδηγηθεί σε δικαστική ανάκριση, παρά τη συνηγορία του τότε πρύτανη Ι. Μεσολωρά ότι αυτό δεν συνέβη, και είχαν τεθεί περιορισμοί στις διαλέξεις του.¹⁸ Από τις αρχές του ακαδημαϊκού έτους 1916-17, επί κυβερνήσεως Σπ. Λάμπρου, οι πιέσεις αρχίζουν να κλιμακώνονται. Μία από τις αφορμές αποτέλεσε η πρωτοβουλία της Κοινωνιολογικής Εταιρείας (σωστότερα της Εταιρείας Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών που είχε μόλις ιδρυθεί από τον Αλ. Παπαναστασίου ως μετεξέλιξη της Κοινωνιολογικής Εταιρείας του 1908¹⁹) να κυκλοφορήσει διακήρυξη που απευθυνόταν προς τον βασιλιά και ζητούσε την έξοδο της χώρας από την ουδετερότητα και τη συστράτευση με τις δυνάμεις της Συνεννόησης. Η διακήρυξη, που διακινήθηκε για υπογραφές στον ευρύτερο πνευματικό και επιστημονικό κόσμο, κυκλοφόρησε και εντός του Πανεπιστημίου. Όμως η περιφορά της σταμάτησε σύντομα, καθώς περιήλθε στα χέρια της εισαγγελικής αρχής που την έκρινε επιλήψιμη.²⁰ Μετά τα «Νοεμβριανά», διενεργούνται ανακρίσεις σε βάρος έξι καθηγητών «*επί εξυβρίσει της Α.Μ. του Βασιλέως*» συγκεκριμένα, σε βάρος των Θρ. Πετμεζά, Γ. Αγγελόπουλου και Κ. Βασιλείου της Νομικής και των Σ. Μενάρδου, Ν. Πολίτη και Γ. Σωτηριάδη της Φιλοσοφικής.²¹ Ο πρωθυπουργός θα τους ζητήσει να αποκηρύξουν εγγράφως το περιεχόμενο της επιστολής, ένα αίτημα που οι ίδιοι δεν κάνουν αποδεκτό.²² Αν και θεσμικά δεν θα υπάρξουν κυρώσεις,²³ το θέμα έλαβε έκταση από τις αρχές Νοεμβρίου στον φιλοβασιλικό τύπο, ο οποίος στο-

¹⁸ Γ.Α.Κ., Αρχείο ΥΕΔΕ Δ', αταξινόμητο, κ. 4, έγγραφο πρυτανείας προς υπουργείο 27-1-1916, αρ. πρωτ. 1863/642. Σχετικά με αυτό το θέμα βλ. επίσης στο Καραμανωλάκης, Β., *Η συγκρότηση της ιστορικής επιστήμης και η διδασκαλία της Ιστορίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών (1837-1932)*, ΙΑΕΝ, Αθήνα 2006, σσ. 293-296 και στο Σιμενή, Π., *Μεταρρύθμιση και αντίδραση. Το Πανεπιστήμιο Αθηνών απέναντι στις εκπαιδευτικές αλλαγές (1899-1926)*, Gutenberg, Αθήνα 2008, σσ. 195-196.

¹⁹ Για την ίδρυση, τον Απρίλιο 1916, και την ολιγόμηνη δράση της Εταιρείας βλ. *Επιθεώρησης των Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών*, τόμ. 1, τχ. Α' - Β', Σεπτ.-Δεκ. 1916, σσ. 250-254.

²⁰ Τα γεγονότα περιγράφει αναλυτικά σε ύστερο χρόνο ο, μετέπειτα καθηγητής του Αστικού Δικαίου, Κ. Τριανταφυλλόπουλος που είχε συνυπογράψει τη διακήρυξη. Βλ. τον πρόλόγό του στο Λευκοπαρίδης, Ε. (επιμ.), *Αλεξάνδρου Παπαναστασίου Μελέτες-Λόγοι-Άρθρα*, Μορφωτικό Ινστιτούτο ΑΤΕ, Αθήνα 1957, σσ. ιθ-κ. Στον ίδιο τόμο δημοσιεύεται ένα από τα διασωθέντα αντίγραφα της διακήρυξης. Το συγκεκριμένο συνοδεύεται από επτά υπογραφές, ανάμεσά τους των πανεπιστημιακών καθηγητών Ν. Πολίτη και Θρ. Πετμεζά (ό.π., σσ. 259-262).

²¹ Ι.Α. ΕΚΠΑ, Αυτά έγγραφα Πειθαρχικού Συμβουλίου, φακ. 366, αταξινόμητο, αναφορά Εισαγγελέα Πρωτοδικών 16-4-1917, αρ. πρωτ. 14880.

²² Ι.Α. ΕΚΠΑ, Πρακτικά Συνεδριάσεων Συγκλήτου, 10-12-1916.

²³ Ο Κ. Τριανταφυλλόπουλος (ό.π.) αναφέρει ότι η δίωξη σταμάτησε με παρέμβαση του Σπ. Λάμπρου.

χοποίησε πρόσωπα, είτε είχαν είτε δεν είχαν υπογράψει τη διακήρυξη.²⁴ Τα δημοσιεύματα έδιναν έκταση και έμφαση στις φοιτητικές αποδοκιμασίες που σημειώθηκαν στα μαθήματα των προαναφερόμενων καθηγητών. Επίσης πρόβαλαν τις διαλέξεις άλλων καθηγητών με υμνητικό προς τον βασιλιά περιεχόμενο και τα βίαια επεισόδια που συνέβαιναν στις φοιτητικές συγκεντρώσεις και αντισυγκεντρώσεις. Τις ημέρες των «Νοεμβριανών» τα φαινόμενα βίας και διώξεων εκδηλώθηκαν και προς πανεπιστημιακούς καθηγητές· έφοδοι σε σπίτια, ανακρίσεις, σύντομες ή μακρύτερες προφυλακίσεις θα πραγματοποιηθούν.²⁵

Σε αυτό το πλαίσιο θα διακοπουν τα μαθήματα,²⁶ καθώς «εκρίθη φρόνιμον να παραμένη σιωπηρώς κεκλεισμένον το Πανεπιστήμιον, μέχρις ότου αιθριάση ο ορίζων»,²⁷ σε μία –τελικώς ανεπιτυχή– προσπάθεια να χειριστεί στο εσωτερικό του τις πολιτικές αντιπαραθέσεις. Ωστόσο θα πραγματοποιηθούν κάποιες πτυχιακές εξετάσεις, γεγονός που θα αξιοποιηθεί στην πειθαρχική δίωξη του Κ. Ζέγγελη.

Επομένως, στην υπόθεση ότι η συγκεκριμένη πειθαρχική παραπομπή «κατασκευάστηκε» και εξυπηρέτησε την επιβολή μνησμάτων κυριαρχίας και ελέγχου της πολιτικής εξουσίας στον ακαδημαϊκό χώρο, συνηγορούν: η σφιχτή χρονική αλληλουχία των

²⁴ Ενδεικτικά βλ. εφημερίδες *Χρόνος*, 30-10-1916, σ. 2, 4-11-1916, σ. 2, *Σκριπ*, 4-11-1916, σ. 2 και *Εμπρός*, 5-11-1916, σ. 2 και, για την περιγραφή του ίδιου θέματος από τη μεριά του φιλοβενιζελικού τύπου, βλ. *Εστία*, 5-11-1916 (σ. 1, 3) και 6-11-1916 (σ. 1).

²⁵ Σε αυτά θα αναφερθεί ο Γ. Αγγελόπουλος λίγα χρόνια αργότερα (Ι.Α. ΕΚΠΑ, Πρακτικά Συνεδριάσεων Συγκλήτου, 1-2-1920): εκτός από το σημάδεμα του δικού του σπιτιού με κόκκινη μπογιά (διαδεδομένος τρόπος που υποδείκνυε σπίτια και καταστήματα βενιζελικών) και την έφοδο από στρατιώτες και πολίτες, αναφέρει ότι την ίδια περίοδο ανακρίθηκαν και κρατήθηκαν οι καθηγητές Γ. Σωτηριάδης, Ν. Πολίτης και Σ. Μενάρδος και ο (αρχιμανδρίτης τότε) Χρ. Παπαδόπουλος. Κάποια από αυτά τα περιστατικά καταγράφονται την εποχή που συνέβησαν στις εφημερίδες· βλ. *Αθήναι*, 26-11-1916, σ. 2, *Εμπρός*, 15-12-1916, σ. 3 και *Σκριπ*, 19-12-1916, σ. 2. Επίσης, ο καθηγητής της Ιατρικής Βλαδίμηρος Μπένσης συνελήφθη με την κατηγορία της ρίψης πυροβολισμών από το σπίτι του και προφυλακίστηκε επί εσχάτη προδοσία· βλ. *Αθήναι*, 23-11-1916, σ. 1, 24-11-1916, σ. 2, *Εμπρός*, 25-11-1916, σ. 3-4, *Νέα Ημέρα*, 25-11-1916, σ. 6, *Σκριπ*, 9-12-1916, σ. 2. Αργότερα ο Βλ. Μπένσης για τον εγκλεισμό του στη φυλακή και τη λεηλασία της οικίας του αποζημιώθηκε από τη Μεικτή Επιτροπή Αποζημιώσεων (βλ. Μουρέλος, Γ., *Τα «Νοεμβριανά του 1916. Από το αρχείο της Μεικτής Επιτροπής Αποζημιώσεων*, Πατάκης, Αθήνα 2007, σ. 217).

²⁶ Καθ' όλη τη διάρκεια του πρώτου δεκαπενθήμερου του Νοεμβρίου επικρατεί τεταμένη κατάσταση στο Πανεπιστήμιο, στην οποία παρεμβαίνουν και οι συμμαχικές δυνάμεις (Ι.Α. ΕΚΠΑ, Πρακτικά Συνεδριάσεων Συγκλήτου, 10-12-1916). Παρά την επίκληση από την πρωταρεία του κινδύνου ότι η ένταση ενδέχεται να οδηγήσει σε «άτοπα ων δυσκόλως δύνανται να υπολογισθώσιν αι διαστάσεις και αι συνέπειαι» (το κείμενο καταχωρείται στις αθηναϊκές εφημερίδες της 8-11-1916 και παρατίθεται εκ των υστέρων στα Πρακτικά Συνεδριάσεων Συγκλήτου, 10-12-1916) δεν επέρχεται ένα ανάλογο αποτέλεσμα. Γεγονός αναμενόμενο, καθώς η επίκληση διατυπώνεται ταυτόχρονα με θερμές πρωτανικές επεφημίες για τον βασιλιά στα αμφιθέατρα και με τη μεταφορά των κυβερνητικών πιέσεων στους «ανευλαβείς» καθηγητές. Δύο ημέρες πριν από τα Νοεμβριανά το Πανεπιστήμιο, με εντολή της κυβέρνησης Λάμπρου, καταλαμβάνεται από κυβερνητικό στρατιωτικό σώμα (Ι.Α. ΕΚΠΑ, Πρακτικά Συνεδριάσεων Συγκλήτου, 16-11-1916) και τα μαθήματα διακόπτονται.

²⁷ Ι.Α. ΕΚΠΑ, Πρακτικά Συνεδριάσεων Συγκλήτου, 10-12-1916. Η διακοπή των μαθημάτων επιμηνύθηκε σε όλο το διάστημα του ακαδημαϊκού έτους (Ι.Α. ΕΚΠΑ, Πρακτικά Συνεδριάσεων Συγκλήτου, 12-4-1917).

γεγονότων, η ανύπαρκτη επίπτωση της απουσίας του Ζέγγελη στη διδακτική διαδικασία καθώς αυτή είχε ήδη διακοπεί, καθώς και η προσωπική εμπλοκή στην υπόθεση ατόμων από το ανώτατο κυβερνητικό επίπεδο (πρωθυπουργός, υπουργός εθνικής οικονομίας). Και, μάλιστα, με έναν διαφορετικό τρόπο από την επιλογή της άμεσης απόλυσης που υιοθετήθηκε στην περίπτωση του Θρ. Πετμεζά (η επίσημη προσχώρησή του στη βενιζελική προσωρινή κυβέρνηση αξιοποιήθηκε από την κυβέρνηση της Αθήνας ως «αυτόβουλη» παραίτηση²⁸). Η παραπομπή του Κ. Ζέγγελη στο Πειθαρχικό Συμβούλιο επιχειρείται ώστε να δοθεί ένα επιπλέον συμβολικό νόημα, να αποδοθεί ένας «ατιμωτικός» χαρακτήρας εγκατάλειψης των καθηκόντων. Ένας χαρακτήρας που –αναμφίβολα– θα αποκτούσε ισχυρότερο συμβολισμό εφόσον κυρωνόταν από διαδικασίες εντός του Πανεπιστημίου.

Στη συγκεκριμένη επιδίωξη η επιλογή του εγκαλούμενου προσώπου, του Κ. Ζέγγελη, είναι τέτοια που εξυπηρετεί πολλαπλές στοχεύσεις. Εξυπηρετεί πολιτικούς συμβολισμούς: ο Κ. Ζέγγελης προερχόταν από ένα παλαιό πολιτικό «τζάκι» που είχε μετατοπίσει την «εστία» του στον βενιζελισμό. Ο πατέρας του Δημήτριος, βουλευτής από το 1862, υπήρξε υποστηρικτής του Χ. Τρικούπη όπως και ο αδελφός του Ηλίας, επίσης βουλευτής, ο οποίος στη συνέχεια συμμετείχε δραστήρια στη δημιουργία του κόμματος του Γ. Θεοτόκη αλλά το 1910 προσχώρησε στις βενιζελικές δυνάμεις.²⁹ Πρόκειται επομένως για οικογένεια με παλαιά πολιτική παράδοση, η οποία ωστόσο δεν ακολούθησε τη διαδρομή και την πολιτική ένταξη που υιοθέτησε το μεγαλύτερο μέρος του πρότερου πολιτικού της περίγυρου.³⁰ Παρότι και οι δύο, πατέρας και αδελφός, δεν βρίσκονταν εν ζωή το 1916 είναι πιθανό ότι, σε μία περίοδο δραματικής έ-

²⁸ Ο Θρ. Πετμεζάς, για τη συμπόρευσή του με την Προσωρινή Κυβέρνηση, απολύθηκε από τη Νομική Σχολή με απόφαση της κυβέρνησης Λάμπρου (Β.Δ. 31-3-1917, ΦΕΚ 74Γ). Στο διάταγμα αναφέρεται: «*απήλθεν εις Κρήτην και μετέσχε του εκεί εκραγέντος στασιαστικού κινήματος, επαύσατο δε επικοινωνιών μετά του Εθνικού και του Καποδιστριακού Πανεπιστημίου*». Συνεχίζει: «*η τοιαύτη αυτού πράξις αποτελεί αυτόβουλον διάρρηξιν της υπαλληλικής προς το κράτος σχέσεως αυτού και οριστικήν εγκατάλειψιν των ανατεθειμένων αυτώ υπό της Πολιτείας καθηκόντων, ισοδυναμούσαν προς έμπρακτον παραίτησιν από της θέσεως, ην κατείχε*». Και καταλήγει: «*αποδεχόμεθα την τοιαύτην αυτού παραίτησιν και απολύομεν αυτόν εκ της υπηρεσίας*». Ο Θρ. Πετμεζάς επαναδιορίστηκε, λίγους μήνες αργότερα, από την κυβέρνηση Βενιζέλου (Β.Δ. 11-7-1917, ΦΕΚ 149Γ).

²⁹ Ο Δημήτριος Ζέγγελης, δικηγόρος, ήταν πληρεξούσιος Μαντινείας στη Β' Εθνοσυνέλευση του 1862 και κατόπιν βουλευτής σχεδόν σε όλες τις βουλευτικές περιόδους από το 1868 έως το 1890. Ο Ηλίας Ζέγγελης, επίσης νομικός, ήταν βουλευτής Μαντινείας από το 1892 έως το 1902, υφηγητής Δημοσιολογίας στη Νομική Σχολή την περίοδο 1894-1906 και γενικός πρόξενος της Ελλάδας στη Μασσαλία μετά το 1906. Στις εκλογές του 1910 για τη Β' Αναθεωρητική Βουλή προσχώρησε στις φιλοβενιζελικές δυνάμεις (εφημερίδες *Εμπρός*, 22-10-1910, σ. 4 και *Σκριπ*, 31-10-1910, σ. 6) αλλά δεν εξελέγη.

³⁰ Βλ. Νικολακόπουλος, Η., & Οικονόμου, Ν., «Το εκλογικό βάπτισμα του βενιζελισμού. Εκλογές 1910-1912», στο: *Συμπόσιο για τον Ελευθέριο Βενιζέλο, Πρακτικά*, ΕΛΙΑ, Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα 1988, σσ. 45-73. Ευρύτερα για τη συγκρότηση του κόμματος των Φιλελευθέρων αλλά και για τη σχετική σταθερότητα των δυνάμεων του κόμματος του Θεοτόκη κατά την περίοδο 1909-1915, βλ. Hering, G., *Τα πολιτικά κόμματα στην Ελλάδα 1821-1936*, ΜΙΕΤ, Αθήνα 2008, σσ. 777-817, 827-828 και 832-834.

ντασης των πολιτικών αντιπαραθέσεων, η οξύτητα εκδηλωνόταν ισχυρότερη προς όσους είχαν –ή θεωρούνταν ότι είχαν– διαφοροποιήσει τις θέσεις τους.

Τον Κ. Ζέγγελη καθιστούσαν ακόμη πιο διακεκριμένο «στόχο» οι σχέσεις του με άτομα που είχαν σημαντική οικονομική επιφάνεια, ενώ ταυτοχρόνως διέθεταν και υψηλά ερείσματα στο βενιζελικό στρατόπεδο. Πρόκειται, ιδίως, για σχέσεις που ανέκυπταν από συγγενικούς δεσμούς διαμέσου του γάμου του, για σχέσεις της οικογένειας Ηλιάσκου. Η επισήμανση αφορά πρωτίστως στον Ιωάννη Ηλιάσκο, αδελφό της Ελένης Ζέγγελη, γενικό διευθυντή της Τραπεζής Αθηνών. Η Τράπεζα Αθηνών είχε δραστήρια και δυναμική παρουσία στον ελληνικό οικονομικό χώρο αλλά και στον χώρο των ελληνικών παροικιών. Αποτέλεσε την αιχμή του δόρατος στην προώθηση των γαλλικών συμφερόντων από τις αρχές του 20ού αιώνα και απέκτησε, ιδιαιτέρως μετά το 1909, έναν διευρυμένο ρόλο σχετικώς με τις εθνικές διεκδικήσεις.³¹ Κατά τη συγκεκριμένη περίοδο ο ίδιος ο Ι. Ηλιάσκος τέθηκε στο στόχαστρο της κυβέρνησης της Αθήνας³² καθώς το θέμα των τραπεζικών και συναλλαγματικών δυνατοτήτων της κυβέρνησης της Θεσσαλονίκης βρισκόταν στο επίκεντρο της δράσης και των δύο μερών.³³ Εκτός όμως από τη σχέση με τον Ι. Ηλιάσκο, υπάρχουν κι άλλες με πολιτικοοικονομικό ενδιαφέρον. Τέτοιες είναι οι συγγενικές σχέσεις, μέσω των γάμων των θυγατέρων Ηλιάσκου, με τις οικογένειες Β. Βασιλειάδη και Γρ. Τριανταφυλλίδη. Ο πρώτος, συνεχιστής της δραστηριότητας μίας από τις πρώτες και ισχυρότερες οικογένειες βιομηχάνων στον Πειραιά,³⁴ προσέφερε κατάλυμα στην Καστέλλα για την οικογένεια Ζέγγελη αμέσως μετά τα γεγονότα στην πρωτεύουσα.³⁵ Ο δεύτερος διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στο Παρίσι προκειμένου να υποστηριχθεί ο Βενιζέλος από τις ελληνικές παροικίες διαφόρων χωρών.³⁶ Επομένως, η δίωξη του Κ. Ζέγγελη δυνητικά συ-

³¹ Για τη διασύνδεση του γαλλικού κεφαλαίου και της Τράπεζας Αθηνών βλ. Κωστής, Κ. & Τσοκόπουλος, Β., *Οι τράπεζες στην Ελλάδα 1898-1928*, Παπαζήσης, Αθήνα 1988, σσ. 123-152.

³² Τις ημέρες των Νοεμβριανών, το κατάστημα της Τραπεζής Αθηνών στην οδό Σταδίου, δέχθηκε επίθεση με πυρά από τις κυβερνητικές δυνάμεις. Στο γεγονός αυτό θα αναφερθεί εκτεταμένα κατά την απολογία του ο Κ. Ζέγγελης και θα ζητήσει έκθεση αυτοψίας για την εξακρίβωσή του (Ι.Α. ΕΚΠΑ, Λυτά έγγραφα Πειθαρχικού Συμβουλίου, φακ. 366, αταξινόμητο). Μετά την επίθεση ο Ηλιάσκος κατέφυγε στη Θεσσαλονίκη, όπου φαίνεται να διαδραμάτισε ρόλο στη διαχείριση οικονομικών θεμάτων (Ι.Α. ΕΚΠΑ, Λυτά έγγραφα Πειθαρχικού Συμβουλίου, φακ. 365 και 366, αταξινόμητο, απολογία και συμπληρωματικό σημείωμα Ζέγγελη). Στην Αθήνα οι εισαγγελικές έρευνες για τη δράση του Ηλιάσκου συνεχίστηκαν για πολλές ημέρες και καλύφθηκαν από τον ημερήσιο τύπο με ιδιαιτέρως αχμηρά άρθρα (ενδεικτικά βλ. εφημερίδες *Χρόνος*, 25-11-1916, 14 και 17-12-1916. *Εμπρός*, 10, 14 και 15-12-1916).

³³ Για το ευρύτερο θέμα βλ. Πετσάλης-Διομήδης, Ν., *Η Ελλάδα των δύο κυβερνήσεων 1916-17: καθεστωτικά, διπλωματικά και οικονομικά προβλήματα του Εθνικού Διχασμού*, Φιλιππότης, Αθήνα 1988, σσ. 119-127.

³⁴ Για το Μηχανουργείο Βασιλειάδη βλ. Αργιαντώνη, Χ., *Οι απαρχές της εκβιομηχάνισης στην Ελλάδα τον 19ο αιώνα*, ΙΑ Εμπορικής Τράπεζας, Αθήνα 1986, σσ. 104, 126, 238-242 και επίσης Χατζηιωσήφ, Χ., *Η γηραιά σελήνη. Η βιομηχανία στην ελληνική οικονομία 1830-1940*, Θεμέλιο, Αθήνα 1993, σσ. 133-151, 234-236.

³⁵ Ι.Α. ΕΚΠΑ, Λυτά έγγραφα Πειθαρχικού Συμβουλίου, φακ. 366, αταξινόμητο, απολογία Ζέγγελη.

³⁶ ΕΛΙΑ, Αρχείο Τριανταφυλλίδη Γρηγόριου.

νέβαλε ώστε να παραχθούν επιχειρήματα περί του ποιος πολιτικός χώρος εκφράζει ποια συμφέροντα στο επίπεδο της οικονομικής δραστηριότητας και παρείχε τη δυνατότητα περαιτέρω πολιτικής αξιοποίησής της.³⁷

Τέλος, η επιλογή να διωχθεί πειθαρχικά ο Κ. Ζέγγελης αναδεικνύει κάποιες διαστάσεις έμμεσες, αλλά πάντως υπαρκτές. Το Πανεπιστήμιο πλήττεται σε ένα επιπλέον συμβολικό επίπεδο, καθώς η οικογένεια του Κ. Ζέγγελη διέθετε ιστορικό-παραδοσιακό ακαδημαϊκό κύρος μέσω ενός επιφανούς μέλους της, του καθηγητή Ιατρικής και ευεργέτη του Πανεπιστημίου Θεόδωρου Αρεταίου, ο οποίος ήταν θείος του από τη μητέρα του Αικατερίνη. Διάσταση που θα αναδειχθεί και κατά τη διεξαγωγή της πειθαρχικής διαδικασίας. Επιπροσθέτως η δίωξη δυνητικά επιδρούσε σε ένα επιστημονικό πεδίο, αυτό της χημείας, όπου ο Κ. Ζέγγελης κατείχε εξέχουσα θέση και επιχειρούσε να ανακατατάξει τους συσχετισμούς εντός του, ξανά μετά την περίοδο 1908-1911. Η χημεία ήταν πεδίο στο οποίο –μέχρι τότε ακόμη– επενδύονταν προσδοκίες και διέθετε αίγλη στον κοινωνικό χώρο.

Οι συνεδριάσεις του Πειθαρχικού Συμβουλίου πραγματοποιήθηκαν από τις 11 Απριλίου έως τις 9 Μαΐου 1917, με πλήρη και σταθερή συμμετοχή όλων των πανεπιστημιακών μελών του.³⁸ Μεγάλο μέρος τους κάλυψε ζητήματα ερμηνείας των νομοθετικών διατάξεων. Αυτό συχνά εξυπηρετούσε τους χειρισμούς που επεδίωκαν οι αντιμαχόμενες πλευρές, αλλά προέκυπτε και από τις αμφισημίες, τις ελλείψεις και τις υπερβασίες ενός νομοθετικού πλαισίου που θεσμοθετήθηκε βιαστικά και υπό συγκεκριμένη σκοπιμότητα. Είναι χαρακτηριστικό πάντως ότι όλες οι σχετικές συζητήσεις στο Συμβούλιο πραγματοποιούνταν με την επίγνωση ότι οι αποφάσεις του θα αποτελέσουν νομολογία για το μέλλον.³⁹

Το κυρίαρχο ζήτημα που κρίθηκε στην πρώτη συνεδρίαση ήταν αν το Πειθαρχικό Συμβούλιο έπρεπε να εξετάσει επί της ουσίας την αιτία της απουσίας ή να περιοριστεί στον έλεγχο των τυπικών χαρακτηριστικών της (π.χ. της διάρκειας). Ο Γ. Αγγελόπουλος εισηγήθηκε ότι τα πειθαρχικά παραπτώματα είναι θέματα ουσίας και όχι τυπικά και επέτυχε, κατά πλειοψηφία, να υιοθετηθεί η ουσιαστική εξέταση.⁴⁰ Στη συνέ-

³⁷ Άλλωστε, κατά τις ανακριτικές διαδικασίες και τις συνεδριάσεις του Πειθαρχικού Συμβουλίου, ανασύρεται πολλές φορές η συγγενική σχέση του Κ. Ζέγγελη κυρίως με τον Ι. Ηλιάσκο (και δευτερευόντως με τον Γρ. Τριανταφυλλίδη) είτε ως καθαυτό στοιχείο ενοχής είτε ως απόδειξη ότι ο καθηγητής μπορούσε να ξεπεράσει τα εμπόδια που έθετε στην επάνοδό του ο ναυτικός αποκλεισμός και να επιστρέψει στην Αθήνα.

³⁸ Από τα δεκατέσσερα μέλη της Συγκλήτου δεν συμμετείχε ο προκοσμήτορας της Φυσικομαθηματικής Ν. Αποστολίδης που ήταν υπουργός Εθνικής Οικονομίας (με βάση την πανεπιστημιακή νομοθεσία δεν προβλεπόταν αντικατάσταση της θέσης των προκοσμητόρων). Από τους έξι δικαστές, στην τελευταία διπλή συνεδρίαση, απουσίασε ο Α. Αλεξάνδρου και αντικαταστάθηκε από τον Θ. Κινδύνη.

³⁹ Ι.Α. ΕΚΠΑ, Πρακτικά Πειθαρχικού Συμβουλίου 1917, συνεδρία 8-5-1917.

⁴⁰ Την τυπική διερεύνηση των στοιχείων της υπόθεσης υιοθετούν οι δικαστές Α. Ζηλήμων και Δ. Δελιγεώργης και οι συγκλητικοί Μ. Γεροulάνος, Ι. Μεσολωράς και Θ. Σκούφος (Ι.Α. ΕΚΠΑ, Πρακτικά Πειθαρχικού Συμβουλίου 1917, συνεδρία 11-4-1917).

χεια την ανακριτική διαδικασία ορίστηκε για να τη διενεργήσει ο αρεοπαγίτης Α. Ζηλήμων,⁴¹ ο οποίος συγκέντρωσε ένα εκτεταμένο ανακριτικό υλικό.⁴²

Μία σύντομη αναφορά θα γίνει εδώ, μόνον στην απολογία. Ο Κ. Ζέγγελης συγκρότησε την υπερασπιστική γραμμή του στην κατεύθυνση ότι οι επιλογές του ήταν επιβεβλημένες, αρχικώς εξαιτίας των πολιτικών του πεποιθήσεων και κατόπιν εξαιτίας των συνθηκών του αποκλεισμού. Αναφέρθηκε λεπτομερώς στα γεγονότα που βίωσε ο ίδιος στην Αθήνα στις 18 και 19 Νοεμβρίου, για τα οποία επισήμανε ότι τον ώθησαν στην απόφαση να φύγει με την οικογένειά του για τον Πειραιά και αργότερα να αναχωρήσει μόνος του για την Κρήτη. Περιέγραψε ανάγλυφα το κλίμα εκείνων των ημερών ώστε να αποδώσει την απόφασή του στο φόβο. Τόνισε, ωστόσο, ότι για τον ίδιο υπήρξαν επιπλέον περιστατικά που ενίσχυσαν την πεποίθησή του ότι κινδυνεύει και βάρυναν στην απόφασή του να αναχωρήσει. Συγκεκριμένα, αναφέρθηκε στην επίθεση με πυρά που είχε δεχθεί ο Ι. Ηλιάσκος στο γραφείο του στην Τράπεζα Αθηνών, στη σύλληψη του γείτονά του καθηγητή της Ιατρικής Βλ. Μπένση και, κυρίως, στην πληροφορία ότι ο εισαγγελέας είχε δώσει εντολή να θεωρείται κατασχεμένος ο τραπεζικός λογαριασμός του. Σύμφωνα με τον ίδιο, αυτά ήταν δεδομένα που τον οδήγησαν να θεωρήσει μονόδρομο ασφαλείας την αναχώρησή του για την Κρήτη. Στην απολογία του αναφέρει επίσης ότι η απουσία του επιμηκύνθηκε μη αναμενόμενα εξαιτίας του ναυτικού αποκλεισμού, τον οποίο δεν μπορούσε να υπερβεί με τις δυνατότητες που διέθετε, αλλά επισημαίνει και ότι στην ουσία κατασκευάστηκε από την άρνηση του υπουργείου να του χορηγήσει την άδεια. Πρόκειται για ένα σημείο στο οποίο ο Κ. Ζέγγελης επανέρχεται συνεχώς καθώς θεωρεί ότι κατά την ανάκριση εκφράζεται δυσπιστία για το αν η απόφασή του να παραμείνει στο νησί ήταν επιβεβλημένη από τις συνθήκες ή αποτελούσε πολιτική επιλογή. Ο ίδιος emphaticά υποστήριξε ότι δεν εγκατέλειψε αυτόβουλα τη θέση του και ούτε προσχώρησε στις δυνάμεις της Προσωρινής Κυβέρνησης.⁴³

Στη δεύτερη συνεδρίαση του Πειθαρχικού Συμβουλίου το κυριότερο ζήτημα που αναδεικνύεται σχετίζεται με το τεκμήριο αθωότητας του εγκαλούμενου. Το θέμα ει-

⁴¹ Ο Αντώνιος Ζηλήμων (1868-1944) είχε γίνει αρεοπαγίτης το 1911 και, στη συνέχεια, υπήρξε πρόεδρος του Αρείου Πάγου κατά την περίοδο 1922-1933.

⁴² Το ανακριτικό υλικό περιέλαβε, εκτός από την απολογία του Κ. Ζέγγελη, 18 μαρτυρικές καταθέσεις, μία έκθεση αυτοψίας στην Τράπεζα Αθηνών, πλήθος εγγράφων που ανταλλάχθηκαν με τις αρμόδιες υπηρεσίες και κάποια φύλλα εφημερίδων των επίμαχων ημερών (Ι.Α. ΕΚΠΑ, Λυτά έγγραφα Πειθαρχικού Συμβουλίου, φακ. 365 και 366, αταξινόμητο). Από τις καταθέσεις των μαρτύρων πέντε είναι πανεπιστημιακών καθηγητών (όλοι προέρχονται από τη Φυσικομαθηματική Σχολή) και μία είναι του πρωθυπουργού Σπ. Λάμπρου. Οι υπόλοιπες είναι ατόμων που είτε κατέφυγαν ως πρόσφυγες στην Κρήτη παρόμοια με τον Κ. Ζέγγελη είτε βρίσκονταν εκεί ως εκτοπισμένοι από την Προσωρινή Κυβέρνηση. Έτσι, το ανακριτικό υλικό προσφέρει παράλληλα ένα πλήθος στοιχείων για τα γεγονότα που διαδραματίστηκαν στην Αθήνα και τον Πειραιά και για όσα συνέβαιναν στην επικράτεια των βενιζελικών δυνάμεων στα Χανιά, τη Σύρο και αλλού.

⁴³ Ι.Α. ΕΚΠΑ, Λυτά έγγραφα Πειθαρχικού Συμβουλίου, φακ. 366 και 365, αταξινόμητο, έκθεση απολογίας Κ. Ζέγγελη και συμπληρωματικό σημείωμα.

σάγεται από ερώτημα του κοσμήτορα της Φυσικομαθηματικής: πρέπει ο Κ. Ζέγγελης να καλείται στις καθηγητικές υποχρεώσεις της Σχολής όσο εκκρεμεί η εκδίκαση; Αν και αποφασίζεται ότι η απάντηση δεν εμπίπτει στις αρμοδιότητες του Συμβουλίου, παρουσιάζουν ενδιαφέρον οι σχετικές συλλογιστικές. Αυτές κυμαίνονται σε όλο το φάσμα: τη ρητή ή μη, αλλά πάντως έμπρακτη, άρνηση του δικαιώματος συμμετοχής· την υιοθέτηση της θέσης ότι η διοίκηση έχει υποχρέωση να καλεί και ο ελεγχόμενος έχει υποχρέωση να μην προσέρχεται· και, τέλος, την άποψη ότι, για όσο χρόνο διαρκεί ο πειθαρχικός έλεγχος, υπάρχει υποχρέωση και των δύο στην πρόσκληση και στη συμμετοχή.⁴⁴ Έτσι το θέμα ανέδειξε, αφενός τις υπόρρητες πιέσεις ώστε η υπόθεση να θεωρηθεί τελειωμένη πριν το τέλος της,⁴⁵ αφετέρου τη δυσκολία του νομικού κόσμου να αποφανθεί κατηγορηματικά για τα δικαιώματα και τη θέση του ελεγχόμενου κατά τη διάρκεια του ελέγχου. Πρόκειται για ένα ζήτημα που θα εμφανιστεί εκ νέου κατά τη σύνταξη των μελλοντικών νομοθετημάτων για τα πειθαρχικά θέματα.

Το ερώτημα αν η διαδικασία έπρεπε να συνεχιστεί ή να περατωθεί επειδή δεν προέκυψαν ικανά στοιχεία που να υποστηρίζουν το πειθαρχικό παράπτωμα, απασχόλησε σχεδόν εξ ολοκλήρου την τρίτη συνεδρίαση του Συμβουλίου. Εκεί διαμορφώθηκαν τρεις διαφορετικές προσεγγίσεις. Η πρώτη, που υποστηρίχθηκε κυρίως από δικαστές, εξέφραζε τη θέση ότι προέκυψαν ικανά στοιχεία που αποτελούν αποχρώσεις ενδείξεις ενοχής, κι επομένως ότι η διαδικασία έπρεπε να συνεχιστεί. Η δεύτερη, που εισηγούνταν ο Κ. Βασιλείου, πρότεινε επίσης τη συνέχιση, αλλά με το σκεπτικό να διερευνηθεί περαιτέρω εάν οι αποφάσεις ήταν επιβεβλημένες εκ των πραγμάτων τονίζοντας, παράλληλα, ότι σε καμία περίπτωση η συνέχιση δεν αποτελεί ένδειξη ενοχής. Με το σκεπτικό Βασιλείου ταυτίστηκαν, κατά την ψηφοφορία, οι περισσότεροι από τους συγκλητικούς. Η τρίτη προσέγγιση, του Γ. Αγγελόπουλου, υποστήριζε ότι δεν προέκυψαν στοιχεία που να ενισχύουν την κατηγορία αυτόβουλης απουσίας και επομένως ότι η διαδικασία έπρεπε να περατωθεί στο συγκεκριμένο σημείο, μία θέση που στην ψηφοφορία υποστήριξε μόνο ο ίδιος.⁴⁶

⁴⁴ Ι.Α. ΕΚΠΑ, Πρακτικά Πειθαρχικού Συμβουλίου 1917, συνεδρία 28-4-1917.

⁴⁵ Ο τρόπος διαχείρισης των δικαιωμάτων του ελεγχόμενου από τον πρύτανη αποτέλεσε επίσης το σημείο που αξιοποίησε ο Κ. Ζέγγελης ώστε να υποστηρίξει αίτημα εξαίρεσης του Θ. Σκούφου λόγω μεροληπτικής συμπεριφοράς. Το αίτημα, αν και διατυπωμένο με αδύναμα νομικά επιχειρήματα που οδήγησαν στην ομόφωνη απόρριψή του, φαίνεται ότι θεωρήθηκε επιβεβλημένο για λόγους τακτικής, ώστε να καταδειχθεί ο ιδιαίτερος ρόλος που διαδραμάτισε ο πρύτανης στην εξέλιξη της διαδικασίας (Ι.Α. ΕΚΠΑ, Πρακτικά Πειθαρχικού Συμβουλίου 1917, συνεδρία 28-4-1917).

⁴⁶ Ι.Α. ΕΚΠΑ, Πρακτικά Πειθαρχικού Συμβουλίου 1917, συνεδρία 1-5-1917. Σχολιάζοντας τη διαφοροποίηση στις προτάσεις των δύο καθηγητών της Νομικής, θα μπορούσαμε να επισημάνουμε: Η πρόταση του Γ. Αγγελόπουλου αποτελούσε, μάλλον, μία τοποθέτηση επί της αρχής, που ήταν σε συμφωνία με τη νομική αντίληψη που είχε ο καθηγητής του Διοικητικού Δικαίου για το όλο ζήτημα. Από την άλλη, η πρόταση του Κ. Βασιλείου φαίνεται ότι εξέφραζε μία πιο πραγματιστική επιλογή. Η συνέχιση της διαδικασίας, με βάση τους συσχετισμούς, ήταν πιο πιθανό ενδεχόμενο και, ίσως, θεωρήθηκε καλύτερο οι φιλικές προς τον ελεγχόμενο δυνάμεις να την υποστηρίξουν εξαρχής προσβλέποντας στην αξιοποίηση αυτής της πρόθεσης.

Η τελευταία συνεδρίαση του Πειθαρχικού Συμβουλίου υπήρξε, κατά ένα μέρος της, δημόσια. Στη δημόσια ακρόαση ο Κ. Ζέγγελης δεν παρουσιάστηκε.⁴⁷ Έκανε χρήση του δικαιώματος να ορίσει πληρεξούσιο. Στον ρόλο αυτόν όρισε τον καθηγητή του Ποινικού Δικαίου Τιμολέοντα Ηλιόπουλο, παραιτηθέντα υπουργό Δικαιοσύνης της κυβέρνησης Λάμπρου. Η επιλογή, πέρα από το επιστημονικό κύρος του προσώπου που επιλέγεται, φαίνεται να επιδιώκει να σημάνει και άλλα: θέλει να καταδείξει την ευρύτητα του φάσματος που υποστηρίζει τον ελεγχόμενο και παράλληλα να δώσει ένα στίγμα των μετριοπαθών πολιτικών θέσεών του.

Η διαβούλευση για την έκδοση απόφασης,⁴⁸ όπως είναι αναμενόμενο, αποτέλεσε την κορύφωση των προσπαθειών των αντιμαχόμενων πλευρών. Σε αυτήν έγινε αρχικώς έντονη προσπάθεια, με πρωτοβουλία του Γ. Αγγελόπουλου, να αποφευχθεί η απλή αιτιολόγηση της ψήφου καθενός μέλους κατά τη διεξαγωγή της ψηφοφορίας ως «*ξηρά ούσα*» και να προηγηθεί ένας κύκλος συζήτησης με σκοπό την ανταλλαγή απόψεων και την ενδελεχή εξέταση των ζητημάτων. Μία τέτοια διαδικασία, οικεία στα πανεπιστημιακά όργανα, υιοθετήθηκε με δυσκολία από τους δικαστές. Αποτέλεσμα ήταν, στον αρχικό κύκλο συζήτησης, να συμμετέχουν μόνον συγκλητικοί. Δύο εξ αυτών, οι Κ. Βασιλείου και Χρ. Παπαδόπουλος, πρότειναν την απαλλαγή του εγκαλούμενου. Εκτεταμένη υπήρξε η παρέμβαση του πρώτου. Ο Κ. Βασιλείου στόχευσε να εξετάσει διεξοδικά τα γεγονότα, αλλά αφού πρώτα φρόντισε να ορίσει το πλαίσιο κάθε πειθαρχικής διαδικασίας και τις διαφορές της με μία ποινική δίκη και κατόπιν να προσαρμόσει το γενικό αυτό πλαίσιο στην περίπτωση ελέγχου ενός πανεπιστημιακού καθηγητή. Μέσα σε αυτό το περίγραμμα σκιαγράφησε την προσωπικότητα του Κ. Ζέγγελι, την πανεπιστημιακή προσφορά του, ακόμα και την καταγωγή του. Η τοποθέτησή του αναδεικνύει σαφώς τη στόχευσή του: ο Κ. Βασιλείου απευθύνεται πρωτίστως στους συγκλητικούς και αυτούς αποβλέπει να πείσει. Στον αρχικό κύκλο συζήτησης ανέπτυξαν τις θέσεις τους ακόμα δύο συγκλητικοί, οι Θ. Ζαΐμης και Μ. Γερουλάνος. Υποστήριξαν την ενοχή του Κ. Ζέγγελι, αλλά απέφυγαν να διατυπώσουν στο σημείο αυτό σαφή θέση για την ποινή. Τέλος, ο Ι. Μεσολωράς υποστήριξε ότι υπάρχει ενοχή αλλά για πειθαρχικό παράπτωμα μικρής βαρύτητας.

Ένα βήμα πριν ξεκινήσει η ψηφοφορία ζήτησε τον λόγο ο καθηγητής του Συνταγματικού Δικαίου Ν. Σαρίπολος που, σε αντίθεση με τον Κ. Βασιλείου, επιχείρησε μία αυστηρά νομική ερμηνεία των νομοθετικών διατάξεων. Με βάση αυτή κατέληξε να προτείνει την επιβολή μικρής ποινής στα όρια της δικαιοδοσίας του Συμβουλίου. Η τοποθέτησή του, για πρώτη φορά τόσο εκτενής στις συνεδριάσεις του Πειθαρχικού, φαίνεται ότι βάρυνε στην εξέλιξη της διαδικασίας προς μία κατεύθυνση αποδοχής ενός ανάλογου σκεπτικού. Και για τον ίδιο λόγο φαίνεται να συνεισέφερε στην απόφαση του αρεοπαγίτη Στ. Παγανέλη να συμμετάσχει τελικά στη συζήτηση: ο συγκε-

⁴⁷ Ι.Α. ΕΚΠΑ, Πρακτικά Πειθαρχικού Συμβουλίου 1917, συνεδρία 8-5-1917.

⁴⁸ Ι.Α. ΕΚΠΑ, Πρακτικά Πειθαρχικού Συμβουλίου 1917, συνεδρία 9-5-1917.

κριμένος δικαστής με έναν εξαιρετικά διχαστικό λόγο, που επεκτεινόταν σε προσωπικές πληροφορίες και κρίσεις πέρα από τα ζητήματα που εξετάστηκαν, ανέλαβε να προτείνει αυτός την οριστική απόλυση.

Ενδιαφέρον επίσης παρουσιάζουν οι τοποθετήσεις του ανακριτή Α. Ζηλήμονος και του πρύτανη Θ. Σκούφου κατά την αιτιολόγηση της ψήφου τους, παρότι μιλούν τελευταίοι στη σειρά. Ο δικαστής εκμαιεύει την απόφασή του από τη λεπτομερή, κατά την κρίση του, εξέταση του ανακριτικού υλικού και διερευνά κάθε στάδιο της τρίμηνης απουσίας ως προς τις δυνατότητες των επιλογών που υπήρχαν. Σε αντίθεση με τον Στ. Παγανέλη, δεν περιλαμβάνει στην τοποθέτησή του στοιχεία που δεν περιέχονταν στο ανακριτικό υλικό ούτε προσωπικές του θέσεις για τα γεγονότα. Ωστόσο δεν αναγνωρίζει στον Κ. Ζέγγελη κανένα ελαφρυντικό (κινδύνου, φόβου, εξαιρετικών συνθηκών κ.ά.) και ψηφίζει την οριστική απόλυση. Από την άλλη πλευρά, ο πρύτανης εισφέρει στη συζήτηση πλήθος πρόσθετων λεπτομερειών, αρκετές με έντονο προσωπικό χαρακτήρα. Η επιλογή του, ασχέτως από το αν χαρακτηρίζεται από στοιχεία θυμικού, εξυπηρετούσε τη διατύπωση ενός αντιλόγου στην εικόνα που είχαν διαμορφώσει προηγούμενες τοποθετήσεις για το προφίλ του εγκαλούμενου ως πανεπιστημιακού καθηγητή και προσπαθούσε, και αυτή με τη σειρά της, να προσεταρριστεί το ακροατήριο των πανεπιστημιακών μελών του Συμβουλίου.

Στην πρώτη ψηφοφορία επτά μέλη ψήφισαν την οριστική απόλυση, πέντε την απαλλαγή από κάθε κατηγορία και οι υπόλοιποι επτά υιοθέτησαν μικρές ποινές από τρεις έως τέσσερις μήνες.⁴⁹ Καθώς το αποτέλεσμα της ψηφοφορίας δεν κατέληξε στην απαιτούμενη πλειοψηφία, ακολούθησε και άλλη μία ψηφοφορία. Τελικώς η απόφαση εκδόθηκε: προσωρινή απόλυση τεσσάρων μηνών για τον Κ. Ζέγγελη.⁵⁰

⁴⁹ Την οριστική απόλυση ψηφίζουν τέσσερις δικαστές (οι Α. Ζηλήμων, Σ. Παγανέλης, Γ. Μουτσόπουλος, Δ. Δεληγεώργης) και τρεις συγκλητικοί (οι Θ. Σκούφος, Θ. Ζαΐμης, Μ. Γερουλάνος). Την απαλλαγή από κάθε κατηγορία ψηφίζουν οι συγκλητικοί Γ. Αγγελόπουλος, Κ. Βασιλείου, Χρ. Παπαδόπουλος, Σ. Μενάρδος και Γ. Ρεμούνδος. Οι υπόλοιποι, δύο δικαστές (Γ. Μερμηράς και Θ. Κινδύνης) και πέντε συγκλητικοί (Ι. Μεσολωράς, Κ. Στέφανος, Ν. Σαρίπολος, Γ. Φωτεινός, Α. Σκιάς) ψηφίζουν ποινές 3-4 μηνών (Ι.Α. ΕΚΠΑ, Πρακτικά Πειθαρχικού Συμβουλίου 1917, συνεδρία 9-5-1917).

⁵⁰ Μετά την πρώτη ψηφοφορία αποφασίζεται να προταθεί καταλογισμός ποινής για το παράπτωμα της απουσίας μικρότερης διάρκειας (σύμφωνα με την πρόταση Σαρίπολου περί μη εκουσίας απουσίας καθ' όλο το τρίμηνο). Σε αυτή την ψηφοφορία έξι μέλη ψηφίζουν απόλυση ενός έτους (όσοι είχαν προηγουμένως ψηφίσει την οριστική, πλην του Θ. Ζαΐμη). Απόλυση τριών μηνών και μίας ημέρας, καθώς το Συμβούλιο μπορούσε να επιδικάσει μόνο ποινές άνω των τριών μηνών, ψηφίζουν έξι μέλη (όσοι είχαν προτείνει απαλλαγή και ο Γ. Φωτεινός). Οι υπόλοιποι επτά ψηφίζουν απόλυση τεσσάρων μηνών. Καθώς και πάλι καμία πρόταση δεν συγκεντρώνει από μόνη της την απαραίτητη πλειοψηφία, θεωρήθηκε ότι όσοι ψήφισαν τη μέγιστη ποινή συμφωνούν και στην αμέσως επόμενη και κυρώθηκε έτσι η προσωρινή απόλυση των τεσσάρων μηνών (Ι.Α. ΕΚΠΑ, Πρακτικά Πειθαρχικού Συμβουλίου 1917, συνεδρία 9-5-1917).

Μετά την ολοκλήρωση της πειθαρχικής διαδικασίας: Η ανατροφοδότηση του κύκλου των πολιτικών διώξεων

Η πειθαρχική διαδικασία για τον Κ. Ζέγγελη ξεκίνησε με την κυβέρνηση Λάμπρου και τελείωσε επί κυβέρνησης Αλέξανδρου Ζαΐμη. Μετά την απόφαση ο ίδιος άσκησε αίτηση αναθεώρησης και ακύρωσης. Ωστόσο ο υπουργός Παιδείας της κυβέρνησης Ζαΐμη (που ήταν ο καθηγητής της Φυσικομαθηματικής αστρονόμος Δ. Αιγινήτης) δεν εκτέλεσε την απόφαση και απάντησε ότι ο καθηγητής Χημείας μπορεί να ασκεί πλήρως τα καθήκοντά του έως ότου εκτελεστεί η απόφαση.⁵¹ Σχεδόν ένα μήνα μετά την απόφαση, οι πολιτικές εξελίξεις επανέφεραν τον Βενιζέλο στην εξουσία και δόθηκε στον υπουργό Παιδείας το δικαίωμα να αναθεωρήσει όλες τις πειθαρχικές ποινές που είχαν επιβληθεί σε λειτουργούς της εκπαίδευσης από τον Αύγουστο 1916 έως τον Μάιο 1917.⁵² Η ακύρωση της συγκεκριμένης απόφασης κοινοποιήθηκε ένα χρόνο αργότερα.⁵³

Από τις πρώτες ενέργειες της βενιζελικής κυβέρνησης στον πανεπιστημιακό χώρο ήταν η απόλυση του πρύτανη Θ. Σκούφου και η αναίρεση της αυτοδίκαιης επιστροφής στις πανεπιστημιακές θέσεις για όσους καθηγητές είχαν διατελέσει σε πολιτικά αξιώματα.⁵⁴ Έτσι δεν επανήλθαν στο Πανεπιστήμιο οι Λάμπρος και Αποστολίδης, αλλά επέστρεψε στην έδρα του ο Δ. Αιγινήτης. Ένα εξάμηνο σχεδόν μετά, ακολούθησε ένα σαρωτικό κύμα απολύσεων: εκτός από τους προαναφερόμενους τρεις, πραγματοποιήθηκαν άλλες δεκαοκτώ απολύσεις καθηγητών από όλες τις Σχολές.⁵⁵ Ανάμεσά τους απολύθηκαν και πρόσωπα που διαδραμάτισαν ρόλο στο συγκεκριμένο επεισόδιο.⁵⁶

⁵¹ Ι.Α. ΕΚΠΑ, Λυτά έγγραφα Πειθαρχικού Συμβουλίου, φακ. 365, αταξινόμητο, απάντηση του υπουργείου σε σχετικό ερώτημα της κοσμητείας της Φυσικομαθηματικής 19-5-1917, αρ. πρωτ. 13627/11385.

⁵² Ν. 791, 11-7-1917 δημοσιεύεται στο ΦΕΚ 180Α, 31-8-1917.

⁵³ Ι.Α. ΕΚΠΑ, Λυτά έγγραφα Πειθαρχικού Συμβουλίου, φακ. 365, αταξινόμητο, Απόφασις Υπουργείου των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδύσεως, 18-6-1918, αρ. πρωτ. 25898. Την απόφαση υπογράφει ο υπουργός Δ. Δίγκας. Στο σκεπτικό της αναφέρεται: «*λίαν δεδικαιολογημένος υπήρξεν ο εκ των ανηκούστων εκνόμων γεγονότων της 18 Νοεμβρίου 1916 παραχθείς φόβος εις καθηγητήν αναμφισβητήτως μεν ηπίου χαρακτήρος, εγνωσμένου δε δια τα πολιτικά αυτού φρονήματα και τας σχέσεις του μετά προσώπων φιλελευθέρων*». Ωστόσο, γίνεται επίσης επίκληση και νομικών-τυπικών λόγων, συγκεκριμένα ότι επιβλήθηκε ποινή για αυτόβουλη εγκατάλειψη της θέσης και όχι για αποχή από τα καθήκοντα άνω των τριών μηνών όπως ήταν η κατηγορία με την οποία παρέπεμπε το εγκλητήριο έγγραφο (η απόφαση καταχωρείται στα Πρακτικά Συνεδριάσεων Συγκλήτου, 23-6-1918).

⁵⁴ Την αυτοδίκαιη επιστροφή στην καθηγητική έδρα όσων είχαν διατελέσει σε υψηλά δημόσια αξιώματα μετά τη λήξη τους είχε θεσπίσει η κυβέρνηση Λάμπρου με νομοθετικό διάταγμα (άρθρο 13, Ν.Δ. 1-2-1917, ΦΕΚ 16Α). Το συγκεκριμένο άρθρο η κυβέρνηση Βενιζέλου το αναίρεσε με ειδική διάταξη, εσπευσμένα (Β.Δ. 11-7-1917, ΦΕΚ 139Α), πριν από την κατάργησή του διατάγματος στο σύνολό του. Η απόλυση του Θ. Σκούφου δημοσιεύεται στο ΦΕΚ 138Γ, 28-6-1917.

⁵⁵ Οι απολύσεις δεκατεσσάρων τακτικών καθηγητών και δύο εκτάκτων δημοσιεύονται στο ΦΕΚ 22Γ, 23-1-1918. Είχαν προηγηθεί οι τρεις που αναφέρθηκαν ήδη (Λάμπρος, Αποστολίδης, Σκούφος) και η απόλυση του Γ. Στρέιτ από τη Νομική, ενώ ακολούθησε ένας ακόμα έκτακτος καθηγητής. Επομένως, οι απολύσεις της συγκεκριμένης περιόδου αφορούν σε είκοσι έναν καθηγητές.

⁵⁶ Ανάμεσα στους 21 απολυμένους του 1917, εκτός από τον πρύτανη, βρίσκονται τα μέλη του Πειθαρχικού Συμβουλίου Θ. Ζαΐμη, Μ. Γερουλάνος και Ι. Μεσολωράς.

Άλλωστε η στάση τους σε αυτό αποτέλεσε ένα από τα κριτήρια με τα οποία συγκροτήθηκε η εισηγητική έκθεση του γενικού γραμματέα του υπουργείου Παιδείας Δ. Γληνού για τις απολύσεις των πανεπιστημιακών.⁵⁷ Σχεδόν όλοι οι απολυμένοι καθηγητές θα επιστρέψουν στο Πανεπιστήμιο το 1920, μετά την πτώση της κυβέρνησης Βενιζέλου. Τότε όμως θα απολυθούν εικοσιπέντε άλλοι.⁵⁸ Επίσης τότε θα ανακινηθεί εκ νέου το θέμα της πειθαρχικής απόφασης για τον Κ. Ζέγγελη, χωρίς όμως να ληφθεί κάποιο μέτρο.⁵⁹

Οι απολύσεις του 1917 και του 1920 ήταν αριθμητικά τα δύο μεγαλύτερα κύματα απολύσεων που γνώρισε το Πανεπιστήμιο Αθηνών. Αλλά ο όγκος τους δεν είναι το σημαντικό προσδιοριστικό τους στοιχείο: ο σαφής πολιτικός προσανατολισμός και η ρεβανσιστική χροιά ήταν αυτά που τα χαρακτήρισαν. Υπήρξαν το αποτέλεσμα και ταυτοχρόνως η γενεσιουργός αιτία μίας κλιμακούμενης όξυνσης στο επιστημονικό, πολιτικό και κοινωνικό υπόβαθρο της ευρύτερης εποχής. Εγγεγραμμένο σε αυτό το πλαίσιο, το συγκεκριμένο επεισόδιο αποτελεί μία χαρακτηριστική περίπτωση όπου αναδεικνύεται η μεταφορά της διαμάχης από το πολιτικό στο πανεπιστημιακό επίπεδο με τη μετατροπή ενός θέματος με μηδαμινή ακαδημαϊκή βαρύτητα σε σχίσμα.

Στην περίοδο που ακολούθησε ο πειθαρχικός έλεγχος των καθηγητών εγκαταστάθηκε νομοθετικά στο Πανεπιστήμιο. Προβλεπόταν και στους δύο επόμενους πανεπιστημιακούς νόμους, τον Οργανισμό του 1922 και αυτόν του 1932, στους οποίους βρίσκουμε διατάξεις για τον πειθαρχικό έλεγχο των καθηγητών. Διέφεραν όμως σημαντικά μεταξύ τους καθώς εντάσσονταν σε διαφοροποιημένα ιστορικο-κοινωνικά πλαίσια. Στον νόμο του 1932, όπου υπήρχε εκτεταμένη μέριμνα για τον συνολικό πειθαρχικό έλεγχο φοιτητών και προσωπικού,⁶⁰ η διερεύνηση και η κύρωση των ποινών για τους καθηγητές του Πανεπιστημίου ανατίθετο σε πενταμελές πειθαρχικό συμβούλιο που θα το απάρτιζαν οι πρόεδροι των τριών ανωτάτων δικαστηρίων (Επικρατείας, Αρείου Πάγου, Ελεγκτικού Συνεδρίου), ο πρόεδρος της Ακαδημίας Αθηνών και ο πρύτανης του Πανεπιστημίου.

Παρουσιάζει ενδιαφέρον να παρακολουθήσουμε ορισμένα στοιχεία από την δράση κάποιων από τα πρόσωπα που συμμετείχαν στη διαδικασία της πειθαρχικής δίωξης που αφηγηθήκαμε, κατά τα χρόνια που ακολούθησαν. Ο Κ. Βασιλείου ορίστηκε τον

⁵⁷ Γληνός, Δ., *Έκθεσις περί της μελετωμένης εκκαθαρίσεως του Πανεπιστημίου*, 24-12-1917, σ. 35. Ευχαριστούμε τη Δρ. Παυλίνα Νικολοπούλου για την παραχώρηση ενός αντιγράφου της Έκθεσης, το πρωτότυπο της οποίας βρίσκεται στο Ίδρυμα Γληνού.

⁵⁸ Γ.Α. ΕΚΠΑ, Πρακτικά Συνεδριάσεων Συγκλήτου, 12-12-1920.

⁵⁹ Γ.Α.Κ., Αρχείο ΥΕΔΕ Δ' (αταξινόμητο), κ.4, έγγραφο του υπουργείου Παιδείας προς την πρυτανεία, 26-11-1920 (αρ. πρωτ. 55685/43890-26-11). Υπουργός τώρα είναι το τότε μέλος του Πειθαρχικού Συμβουλίου Θ. Ζαΐμης.

⁶⁰ Για το θέμα των πειθαρχικών ρυθμίσεων του Πανεπιστημιακού Οργανισμού του 1932, τόσο για τους φοιτητές όσο και για το προσωπικό διοικητικό και επιστημονικό, βλ. Παπαδάκης, Ν., *Η Παλίμψηστη Εξουσία. Κράτος, Πανεπιστήμιο και Εκπαιδευτική Πολιτική στην Ελλάδα*, Gutenberg, Αθήνα 2004, σσ. 167-200.

Ιούλιο 1917 εντεταλμένος της Ελλάδας στην τριμερή (ελληνική, γαλλική και αγγλική) Μεικτή Επιτροπή Αποζημιώσεων για τα θύματα των «Νοεμβριανών» γεγονότων. Η επιτροπή ολοκλήρωσε τις εργασίες της στα τέλη Δεκεμβρίου 1918 και, σύμφωνα με τον μελετητή του αρχείου της Γ. Μουρέλο, κατέβαλε προσπάθειες ώστε να λειτουργήσει αμερόληπτα και το επέτυχε έως ένα βαθμό.⁶¹ Αμέσως μετά, ο Κ. Βασιλείου ανέλαβε πρόεδρος διεθνούς ανακριτικής επιτροπής για τις βουλγαρικές ενέργειες στην περιοχή της ανατολικής Μακεδονίας. Πήγε για τον σκοπό αυτόν στην Καβάλα, προσβλήθηκε από εξανθηματικό τύφο και πέθανε μέσα σε λίγες ημέρες.⁶² Ωστόσο, ενδεικτικό του διαμορφωμένου πλέον κλίματος στην πανεπιστημιακή ζωή είναι το γεγονός ότι η Σύγκλητος δεν μπόρεσε να τοποθετηθεί ομόφωνα ακόμα και στην απόφαση για να τελεστεί επιστημονικό μνημόσυνο.⁶³

Ο Γ. Αγγελόπουλος την περίοδο που ακολουθεί ανέλαβε στο Πανεπιστήμιο καιρία διοικητικά καθήκοντα. Άσκησε τον πρυτανικό ρόλο αρχικά ως αντιπρύτανης, κατά τους μήνες αντικατάστασης του Θ. Σκούφου και, κατόπιν, διετέλεσε πρύτανης για δύο ακόμα θητείες (1917-1918 και 1919-1920). Στην ευρεία λογοδοσία του θα αναφερθεί εκτεταμένα στα γεγονότα της περιόδου 1917-1920. Εκεί παρουσιάζει ένα περιβάλλον στο οποίο η σκλήρυνση των πολιτικών έβαινε κλιμακούμενη και η όξυνση ανατροφοδοτούνταν. Επισημαίνει την αρνητική επίδραση των απολύσεων στον εκπαιδευτικό ρόλο του Πανεπιστημίου αλλά και στο συνολικό κύρος του ιδρύματος. Κυρίως, εντάσσει τα γεγονότα σε ένα συνολικότερο πλαίσιο περιορισμού των ελευθεριών που είχε αποφασίσει να λάβει η βενιζελική διακυβέρνηση με την επάνοδό της, ένα πλαίσιο που ο ίδιος δεν δικαιολογεί πολιτικά.⁶⁴ Σχεδόν μέχρι την αφυπηρέτησή του, το 1923, ο καθηγητής του Διοικητικού Δικαίου θα εξακολουθήσει να συμμετέχει στα πανεπιστημιακά όργανα διαδραματίζοντας ρόλο σε κρίσιμα ζητήματα με εμφανή την προοδευτική απομάκρυνσή του από τις επιδιώξεις των βενιζελικών κυβερνήσεων.

Οι Κ. Ζέγγελης και Θ. Σκούφος εξακολούθησαν να συνυπάρχουν (μετά το 1920)

⁶¹ Για την αποτίμηση του έργου της Επιτροπής και τον ρόλο του Κ. Βασιλείου στη λειτουργία της βλ. Μουρέλος, Γ., *Τα «Νοεμβριανά του 1916. Από το αρχείο της Μεικτής Επιτροπής Αποζημιώσεων*, Πατάκης, Αθήνα 2007, σσ. 57-78.

⁶² Ι.Α. ΕΚΠΑ, Πρακτικά Συνεδριάσεων Συγκλήτου, 19-2-1919 και 16-3-1919. Ο εξανθηματικός τύφος, που τη συγκεκριμένη περίοδο είχε λάβει διαστάσεις επιδημίας στην περιοχή, έπληξε και άλλα μέλη της διεθνούς επιτροπής (βλ. εφημερίδα *Εμπρός*, 20-2-1919, σσ. 1, 2 και 22-2-1919, σ. 1).

⁶³ Ι.Α. ΕΚΠΑ, Πρακτικά Συνεδριάσεων Συγκλήτου, 16-3-1919. Στην εκδήλωση η επιστημονική πορεία του Κ. Βασιλείου παρουσιάστηκε από τον, καθηγητή επίσης του Δικονομικού Δικαίου, Μ. Λιβαδά (βλ. *Επιμνημόσυνος λόγος εις Κωνσταντίνον Α. Βασιλείου απαγγελθείς εν τη μεγάλη αιθούση του Πανεπιστημίου τη 31η Μαρτίου 1919*).

⁶⁴ Βλ. Γεωργίου Αγγελοπούλου *Έκθεσις των πεπραγμένων επί τε της πρώτης και της δευτέρας αυτού πρυτανείας 1917-1918 και 1919-1920*, σσ. 4-8, 45-53. Αξιόλογες ερμηνευτικές επισημάνσεις επίσης στο κεφάλαιο «Η εδραίωση του καθεστώτος» στο Λεονταρίτης, Γ. Β., *Η Ελλάδα στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο 1917-1918*, μτφρ. Β. Οικονομίδης, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 2000, σσ. 150-184.

στη Φυσικομαθηματική Σχολή. Παραλλήλως, συμμετείχαν σε πολιτικά αξιώματα σε αντίθετους πολιτικούς χώρους. Η σχέση τους –που εκκίνησε ως σχέση φιλίας από την περίοδο των φοιτητικών τους χρόνων και ήταν σχέση συμπόρευσης, ακαδημαϊκής και πολιτικής, τα πρώτα χρόνια της καθηγεσίας τους– είχε πλέον διαρραγεί με έναν τρόπο που, σε αρκετές περιπτώσεις και για μεγάλο διάστημα, επηρέαζε και τις εξελίξεις των θεμάτων στη Σχολή.

Η συγκέντρωση και διάπλεξη όλων των προσώπων της πολιτικής, ακαδημαϊκής και δικαστικής ηγεσίας στο συγκεκριμένο επεισόδιο εγχάραξε βαθιές, αλλά σιωπηρές, μνήμες στα πρόσωπα που πήραν μέρος. Μνήμες οι οποίες δύσκολα υποχωρούν, που δύναμει θα μπορούσαν να εκθρέψουν ρεβανσιστικές διαθέσεις. Πάντως είναι χαρακτηριστικό ότι στις ελάχιστες μετέπειτα αναφορές στο επεισόδιο ή στα συναφή γεγονότα στο Πανεπιστήμιο, αναφορές είτε ατομικές είτε συλλογικές, τα όσα συνέβησαν περιγράφονταν κατά κανόνα ως «*λυπηρές περιπτώσεις*» που αποδίδονταν συλλήβδην στη γενικότερη «*πολιτική ατμόσφαιρα*».⁶⁶ Η αποσιώπηση των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών και η αποφυγή της ανάδειξης των επιμέρους παραμέτρων κάθε γεγονότος και των συνεπειών του αποτέλεσε έτσι μία στάση που περιόρισε, αναμφίβολα, κάθε δυνατότητα συλλογικής επεξεργασίας και αποτίμησης.

⁶⁵ Για τους πολλαπλούς τρόπους με τους οποίους εκδηλώνεται η σύμπτωση και η έριδα μεταξύ των πανεπιστημιακών καθηγητών, εναλλασσόμενα και ενίοτε ταυτοχρόνως, βλ. Κιμουρτζής, Π., «Πανεπιστήμιο Αθηνών (1910-1917): Καθηγητές, σύμπτωση και έριδα», στο: *Η Εκπαιδευτική Πολιτική στα χρόνια του Ελευθερίου Βενιζέλου, Πρακτικά Συνεδρίου, 22-24 Ιανουαρίου 2004*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2007, σσ. 189-200.

⁶⁶ Ενδεικτική είναι η εξιστόρηση του Μ. Γερουλάνου, βλ. Γερουλάνος, Μ., *Αναμνήσεις 1867-1957*, ΕΛΙΑ, Αθήνα 1981, σ. 210.

Ο παρών τόμος, καρπός συλλογικής προσπάθειας, είναι αφιερωμένος στα εκατό χρόνια από τη γλωσσοεκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1917. Με αφορμή τη συμπλήρωση των εκατό χρόνων από την έναρξη της μεταρρυθμιστικής προσπάθειας της περιόδου 1917-1920, σκοπός του παρόντος τόμου είναι να διαμορφώσει ένα πλαίσιο επιστημονικού διαλόγου που θα συζητήσει τα επιτεύγματα και τις αστοχίες της συγκεκριμένης εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης αλλά και τις συνέχειες και ασυνέχειες του μεταρρυθμιστικού φαινομένου στην ελληνική εκπαίδευση στο μακρό ιστορικό χρόνο της εκατονταετίας. Από πολλές απόψεις, η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση, που ξεκίνησε να σχεδιάζεται και να εφαρμόζεται στη Θεσσαλονίκη από την επαναστατική κυβέρνηση της «Εθνικής Αμύνης» το 1916, μπορεί να θεωρηθεί ως μια σημαντική τομή στην ιστορία της νεοελληνικής εκπαίδευσης. Αφενός, εστίασε για πρώτη φορά στον βαθύτερο πυρήνα της εκπαιδευτικής πραγματικότητας, την εσωτερική μεταρρύθμιση, αποσκοπώντας παράλληλα να συμβάλει στη σταδιακή διευθέτηση του γλωσσικού ζητήματος. Αφετέρου, επιχείρησε να συνδέσει την επιβολή των εκπαιδευτικών αλλαγών με τη «σχεδιασμένη κοινωνική μεταβολή», η οποία, με τη σειρά της, θα διευκόλυνε τον αστικό εκσυγχρονισμό της ελληνικής κοινωνίας.

Στον παρόντα τόμο συγκεντρώθηκαν δέκα εννέα κείμενα, τα οποία, χωρίς βέβαια να εξαντλούν το θέμα, αποτελούν ένα σημαντικό εγχείρημα για την πολυπρισματική προσέγγιση και την πολύπλευρη αποτίμηση της γλωσσοεκπαιδευτικής μεταρρύθμισης του 1917. Οι θεματικές στις οποίες οργανώνονται οι εργασίες και αποτελούν τα αντίστοιχα μέρη στη διάρθρωση του τόμου είναι πέντε: α) *Εκπαίδευση, κράτος, πολιτική*, β) *Άξονες και διεργασίες της μεταρρύθμισης του 1917-1920*, γ) *Εκπαιδευτική μεταρρύθμιση, πανεπιστήμιο και εκπαίδευση εκπαιδευτικών*, δ) *Εκπαιδευτικός Δημοτικισμός και γλωσσική ετερότητα*, και ε) *Επιδράσεις και αποτίμηση*.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΥΡΙΑΚΙΔΗ

ISBN 9789605992453

9 789605 992453

www.ek.gr